

VRIJEME UVOĐENJA I ULOGA ARHIGALA U SVJETLU NATPISA L. PUBLICIJA SINTROPA IZ KOPRA

U prilogu se obrađuje natpis arhigala L. Publicija Sintropa iz Kopa kojega se datira u period između kraja 1. i 3. stoljeća. Kroz analizu koparskog natpisa raspravlja se o funkciji i razdoblju uvođenja arhigala u kult Magne Mater i Atisa. Razmatraju se potvrde metroačkog kulta i zajednica na obalnom području italske X. regije s ciljem utvrđivanja sjedišta arhigala L. Publicija Sintropa te geografskog i vremenskog opsega njegova djelovanja.

KLJUČNE RIJEČI: *archigali, gali, Magna Mater, Atis, kult, Koper*

U tekstu koji slijedi predstaviti će se i interpretirati nadgrobni natpis arhigala Lucija Publicija Sintropa (*L. Publicius Syntropus*) iz Kopa te istražiti i utvrditi funkcije arhigala u sklopu rimskog kulta Magne Mater i Atisa.¹

Osnovne informacije o natpisu iz Kopa nalaze se u epigrafskim korporama, monografskim i serijskim publikacijama vezanima uz kult Magne Mater i Atisa te, sporadično, u radovima talijanskih, slo-

PERIOD OF INTRODUCTION AND ROLE OF ARCHIGALLI IN CONTEXT OF THE INSCRIPTION OF L. PUBLICIUS SYNTROPUS FROM KOPER

In the paper author discusses and interprets funerary inscription of the archigallus Lucius Publicius Syntropus from Koper dated in the period between the end of the 1st century and the 3rd century AD. The author also discusses the period of introduction of archigallus and its role in the cult of Magna Mater and Atis. Metroac cult and Metroac community in the coastal part of Regio X is also analysed with the aim of positioning archigallus L. Publicius Syntropus in historical and geographical context.

KEY WORDS: *archigalli, galli, Magna Mater, Attis, cult, Koper*

In the following paper we will try to present and interpret funerary inscription of the archigallus Lucius Publicius Syntropus from Koper and explore and determine functions of archigallus within the Roman cult of Magna Mater and Attis.¹

Basic information about the inscription from Koper can be found in epigraphic corpora, monographs and serial publications related with the cult of Magna Mater and Attis, and sporadically in the works of Ital-

1 S obzirom da nismo u mogućnosti napraviti autopsiju spomenika, analiza natpisa će se temeljiti na: informacijama i zapažanjima što ih donose autori za koje pretpostavljamo da su bili u prilici vidjeti tekst, na onomastičkoj analizi i analizi formulacija korištenih u tekstu te njihovoj usporedbi s (funeralnim) natpisima pronađenim na prostoru sjevernog Jadrana (X. regije), na kratkom pregledu pisanih izvora koji spominju arhigale te na usporedbi s natpisima koji spominju funkciju arhigala s područja Carstva. Koristim priliku zahvaliti profesorima Odsjeka za humanističke znanosti Sveučilišta u Trstu na razgovoru i konzultacijama u vezi s temom rada. Posebno zahvaljujem prof. dr. sc. Milenku Lončaru sa Sveučilišta u Zadru na pomoći s tekstovima na grčkom jeziku.

1 As we cannot inspect the monument personally analysis of the inscription will be based on the following: information and observations presented by authors who supposedly had the chance to see the text; onomastic analysis and analyses of phrases used in the text and their comparison with funerary inscriptions found in the northern Adriatic region (Regio X); short overview of written sources mentioning archigalli and comparison with inscriptions mentioning function of archigallus from the region of the Empire. I would like to thank professors from the Department of Humanistic Sciences of the University of Trieste for discussions and consultations in relation with this theme. I would like to thank in particular dr. sc. Milenko Lončar from the University of Zadar for his help with the texts in Greek.

venskih i hrvatskih autora.² Do danas, međutim, nije objavljen rad u kojemu bi natpis bio detaljnije obrađen i stavljen u povijesni i zemljopisni kontekst "vlastite" metroačke zajednice. Smatralo se stoga korisnim, u skladu s temom autoričina doktorskog istraživanja, okupiti na jednome mjestu sve dosada poznate informacije o natpisu te njihovom analizom utvrditi znanja o funkciji arhigala te o metroačkim zajednicama sjevernojadranskog područja.

Napominjemo da su sve hipoteze i zaključci proizašli iz rada rezultati preliminarnog istraživanja izvora koji pojedinačno zahtijevaju detaljniju obradu.

Nadgrobnni natpis Lucija Publicija Sintropa potječe najvjerojatnije iz Kopra. Tu se nalazio u razdoblju između 15. i kraja 18. stoljeća nakon čega mu se gubi trag. Prve iscrpnije vijesti o natpisu donosi N. Manzuoli 1611. godine.³ Godine 1743. i 1788. o natpisu detaljno izvještava G. Carli⁴, a početkom 20. stoljeća informacije sintetizira A. Degrassi u nekoliko svojih publikacija.⁵

Natpis je bio ugrađen uz južna vrata koparske katedrale Marije *Vnebovzete*, izgrađene u drugoj polovini XV. stoljeća. Tamo se nalazio do pred kraj XVIII. stoljeća kada je zbog rekonstrukcije vrata premješten na središnji gradski trg, nadomak *Loggie*. Nakon 1788. godine natpis nestaje. Prema riječima G. Carlija, koji prvi donosi transkripciju teksta, nadgrobnni spomenik je izrađen u mramoru, ukrašen izuzetno kvalitetnim slovima, u šest redova, od kojih je pretposljednji red uništen dlijetom pa ga nije moguće pročitati.⁶ Carli precizira da se natpis nalazi uz jednog od dvaju lavova na kojima stoje stupovi južnog ulaza u katedralu te isprva lavove povezuje s kultom Kibeale; naknadno je utvrđeno da lavovi nisu iz rimskoga razdoblja.

ian, Slovenian and Croatian authors.² However there has not been a work in which the inscription was analyzed comprehensively and positioned in historical and geographical context of its "own" Metroac community. We believe it is useful to gather all known information about the inscription in accordance with the theme of author's doctoral research and through analysis of the existing information determine the facts about the archigallus function and Metroac communities of the northern Adriatic region.

It is worth mentioning that all hypotheses and conclusions in the article are the results of preliminary research of the sources which demand more detailed analysis.

Funerary inscription of Lucius Publicius Syntropus was probably found in Koper. It was located in this city in the period from the 15th to the end of the 18th centuries after which it was lost. N. Manzuoli brought first thorough information about the inscription in 1611.³ G. Carli described the inscription in detail in 1743 and 1788,⁴ and at the beginning of the 20th century all information were synthesized by A. Degrassi in several publications.⁵

The inscription was incorporated in the southern door of the Koper cathedral of Mary *Vnebovzeta* ("taken to heaven") built in the second half of the 15th century. At the end of the 18th century it was relocated to the central town square, near *Loggia* due to door reconstruction. After 1788 the inscription has been missing. According to G. Carli who was the first to present the text transcription, funerary monument was made in marble, decorated with quality letters in six rows, fifth of which was destroyed with a chisel so it is illegible.⁶ Carli states that the inscription was located next to one of two lions which support columns of the southern entrance of the cathedral relating lions at first with the cult of Cybele. It was determined subsequently that lions were not from the Roman period.

2 CIL V, 488; za detaljan popis literature o natpisu vidi *Supplementa Italica*, 1992, 191.

3 N. MANZUOLI, 1831, 168 i naprijed (ponovljeno izdanje teksta objavljenog 1611.).

4 U publikaciji iz 1743. godine Carli tvrdi da je natpis uz južna vrata crkve, dok u tekstu iz 1788. godine kaže da se nalazi na *Piazza del Duomo*, u blizini *Loggie*. G. CARLI, 1861, 47-64 (ponovljeno izdanje).

5 *Inscriptiones Italiae*, X, fasc. III., br. 8, str. 6; A. DEGRASSI, 1962, 804.

6 *La nostra iscrizione è mancata nella penultima linea, perchè da qualche inimico della più venerabile antichità fu scalpellata, riconoscendosi ancora i colpi patentemente. Le altre lettere tutte sono ottimamente impresse nel marmo, e in loro a prima vista si fanno conoscere la maestà ugualmente che la diligenza dell'aureo secolo dei Romani*: G. CARLI, 1861, 47.

2 CIL V, 488; for a detailed bibliography about the inscription cf. *Supplementa Italica*, 1992, 191.

3 N. MANZUOLI, 1831, 168 ff. (reprint of the text which was first published in 1611).

4 In the publication from 1743 Carli states that the inscription was located next to the southern door of the church while in the text from 1788 he says it was on *Piazza del Duomo*, near *Loggia*. G. CARLI, 1861, 47-64 (reprint).

5 *Inscriptiones Italiae*, X, fasc. III., no. 8, p. 6; A. DEGRASSI, 1962, 804.

6 "La nostra iscrizione è mancata nella penultima linea, perchè da qualche inimico della più venerabile antichità fu scalpellata, riconoscendosi ancora i colpi patentemente. Le altre lettere tutte sono ottimamente impresse nel marmo, e in loro a prima vista si fanno conoscere la maestà ugualmente che la diligenza dell'aureo secolo dei Romani": G. CARLI, 1861, 47.

Rekonstrukcija natpisa prema G. Carliju (1743.) glasi:

*L(ucius) Publicius
Syntropus
archigallus
v(ivus) f(ecit) sibi et
[...]
H(oc) m(onumentum) h(eredes) n(on) s(equitur)*⁷

Nedostajeći, peti redak, autori različito nadopunjavaju. G. Carli smatra da je tu stajalo ime druge osobe,⁸ M. J. Vermaseren predlaže: *v(ivus) f(ecit) sibi et/ [suis]/ H(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*,⁹ dok V. Scrinari prenosi: *v(ivus) f(ecit) sibi.../ h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*.¹⁰

Lucius Publicius Syntropus vrši funkciju arhigala, visokog službenika kulta Magne Mater. Sebi osobno i najvjerojatnije još jednoj osobi (čije ime nedostaje?) daje izraditi nadgrobni spomenik sa željom da se nasljednici tim grobom više ne služe. Imenska formula – *tria nomina* – sugerira da je riječ o rimskom građaninu. Gentilicij *Publicius* se na području sjeverne Istre i Italije često javlja kod municipalnih oslobođenika, orijentalnog ili afričkog podrijetla.¹¹ U prilog libertinskom, orijentalnom porijeklu govori i kognomen *Syntropus*.¹² O dataciji natpisa postoje različiti stavovi, datira se u kraj 1. stoljeća ili u 3. stoljeće, a više o tome ćemo reći u nastavku.¹³

Reconstruction of the inscription after G. Carli (1743) reads:

*L(ucius) Publicius
Syntropus
archigallus
v(ivus) f(ecit) sibi et
[...]
H(oc) m(onumentum) h(eredes) n(on) s(equitur)*⁷

The missing, fifth line is substituted in various ways by different authors. G. Carli believes that a name of another person stood in this line.⁸ M. J. Vermaseren suggests *v(ivus) f(ecit) sibi et/ [suis]/ H(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*,⁹ while V. Scrinari suggests *v(ivus) f(ecit) sibi.../ h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equitur)*.¹⁰

Lucius Publicius Syntropus obtained the function of archigallus, high-profile official of the cult of Magna Mater. He had a funerary monument built for himself and another person (whose name is missing?) with a wish that his heirs do not use the grave any more. Naming formula – *tria nomina* suggests that he was a Roman citizen. Gentilicium *Publicius* in the region of northern Istria and Italy often appears for municipal freedmen, of oriental or African origin.¹¹ Cognomen *Syntropus* supports the thesis about the freedmen's, oriental origin.¹² There are different opinions about dating of the inscription; it is dated to the end of the 1st or the 3rd century which will be elaborated later on.¹³

7 Carli smatra da je tekst koji nedostaje ime druge osobe. G. CARLI, 1861, 47-64.

8 *Ibid.*

9 *Corpus Cultus Cybelae Attidisque* IV., br. 241.

10 V. SCRINARI, 1951, 140.

11 U recentnoj doktorskoj disertaciji, F. Luciani bavi se upravo pitanjem imena tzv. municipalnih oslobođenika na prostoru Cisalpine Galije. Autor potvrđuje hipotezu o podrijetlu Lucija Publicija Sintropa upravo iz tog sloja stanovništva: F. LUCIANI, 2011. O podrijetlu gentilicija *Publicius*: C. B. PASCAL, 1964, 56; G. ALFÖLDY, 1979, 112; M. KRIŽMAN, 1991, 71. Zanimljivo je da iz Trsta potječe natpis posvećen Velikoj Majci što ga podižu svećenik Kvint Publicije Charit i *aeditus* Gaj Publicije Hermes (*CIL* V, 519).

12 G. ALFÖLDY, 1979, 304.

13 O dataciji postoje različita mišljenja. J. Carcopino, i M. J. Vermaseren datiraju natpis u 3. stoljeće dok u publikaciji *Inscriptiones Italiae* A. Degraasi izražava sumnju o tako "kasnoj" dataciji. Na temelju formule koja se u natpisu koristi – *vivus fecit sibi et* – C. Zaccaria predlaže kraj 1. stoljeća. O dataciji: J. CARCOPINO, 1942, br. 8; CCCA IV, 1978, br. 41; *SupplIt*, 1992, 191; F. FONTANA, 2001, 92.

7 Carli believes that the missing text refers to the name of another person. G. CARLI, 1861, 47-64.

8 *Ibid.*

9 *Corpus Cultus Cybelae Attidisque* IV, no. 241.

10 V. SCRINARI, 1951, 140.

11 In the recent doctoral dissertation F. Luciani dealt with questions of the names of the so-called municipal freedmen in the region of Cisalpine Gaul. The author confirms the hypothesis about the origin of Lucius Publicius Syntropus exactly from this social class. F. LUCIANI, 2011. About the origin of the gentilicium *Publicius*: C. B. PASCAL, 1964, 56; G. ALFÖLDY, 1979, 112; M. KRIŽMAN, 1991, 71. It is interesting that an inscription dedicated to Magna Mater was found in Trieste. It was set up by the priest Quintus Publicius Charit and *aeditus* Gaius Publicius Hermes (*CIL* V, 519).

12 G. ALFÖLDY, 1979, 304.

13 There are different opinions about the dating. J. Carcopino and M. J. Vermaseren date the inscription to the 3rd century while in the publication *Inscriptiones Italiae* A. Degraasi questions such "late" dating. On the basis of formula used in the inscription – *vivus fecit sibi et* C. Zaccaria suggests the end of the 1st century. About dating: J. CARCOPINO, 1942, no. 8; CCCA IV, 1978, no. 41; *SupplIt*, 1992, 191; F. FONTANA, 2001, 92.

SL. 1. / FIG. 1.

Mjesta na kojima su pronađeni natpisi sa spomenom arhigala (Google Earth).

Finding places of the inscriptions that mention archigalli (Google Earth).

Postojanje nadgrobnog spomenika arhigala nameće niz pitanja. Uz pitanje njegova podrijetla zanima nas mjesto u kojemu djeluje – je li to mjesto na kojemu je i pokopan, postoje li na tim lokacijama druge potvrde metroačkog kulta i zajednice, koje su Sintropove konkretne funkcije, kolikog je opsega njegova "ingerencija" te u kojem je vremenskom razdoblju aktivan.

Autori do danas nisu suglasni tko su bili arhigali i kada se u rimskom kultu Magne Mater pojavljuju. U literaturi prve polovine 20. stoljeća, pa sve do danas, arhigali se najčešće definiraju na jednostavan način – vrhovnim svećenicima kulta Magne Mater (*archi-gallus* = vrhovni gal; gal – frigijski svećenik kulta) (Sl. 2).¹⁴ Sredinom 20. stoljeća ističe se djelo J. Carcopina *Aspects mystiques de la Rome païenne* (1923.) u kojemu autor donosi pregled svih do tada poznatih epigrafskih i literarnih izvora sa spomenom arhigala.¹⁵ Prema Carcopinu instituciju arhigalata

Existence of the funerary monument of an archigallus poses a series of questions. Alongside its origin, we are also interested in the place where he was active – if it is the same place where he was buried, if there are other confirmations of the Metroac cult and community on these locations; which were Syn-tropus' specific functions, what was the scope of his competence and in which period he was active.

Authors still cannot agree on who were the archigalli and when they emerged in the Roman cult of Magna Mater. In the scholarly articles from the first half of the 20th century until the present day archigalli are usually defined in a simple way – as supreme priests of the cult of Magna Mater (*archi-gallus* = chief gallus; gallus – Phrygian priest of the cult) (Fig. 2)¹⁴. In the mid-20th century work of J. Carcopino *Aspects mystiques de la Rome païenne* (1923) appeared in which the author presented overview of all known epigraphic and literaray sources mentioning archigalli.¹⁵ According to Carcopino institution of archigallus was introduced by the Emperor Claudius within cult reforms and introduction of festivities in honor of Attis. Dating is based on a fragment of a

14 O arhigalima općenito: *Dizionario Epigrafico di antichità romane*, 1885, 41; F. CUMONT, 1895, 488; H. GRAILLOT, 1912, 230; J. CARCOPINO, 1942, 76-171; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 i naprijed; J. MEDINI, 1980-1981, 15-27; G. THOMAS, 1984, 1525-1528.

15 J. CARCOPINO, 1942.

14 Generally on archigalli: *Dizionario Epigrafico di antichità romane*, 1885, 41; F. CUMONT, 1895, 488; H. GRAILLOT, 1912, 230; J. CARCOPINO, 1942, 76-171; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 ff; J. MEDINI, 1980-1981, 15-27; G. THOMAS, 1984, 1525-1528.

15 J. CARCOPINO, 1942.

uvodi car Klaudije u sklopu reformi kulta i uvođenja svetkovina u čast Atisa. Datacija se temelji na ulomku jednog dekreta iz kasnoantičkog zakonika *Fragmenta Vaticana* što ga autor smješta upravo u Klaudijevo vrijeme.¹⁶ Autori poput P. Lambrechtsa (1969.), J. Beaujeua (1955.) i R. Turcana (1992.) diskutiraju i kritiziraju Carcopinove teze, većinom u vezi s razdobljem uvođenja te svećeničke funkcije.¹⁷ Prema P. Lambrechtsu i J. Beaujeu arhigali se uvode tek s reformama Antonina Pija temeljem datacije većine tada poznatih natpisa upravo u razdoblje nakon sredine 2. stoljeća.¹⁸ Aktivnost arhigala je prema toj struji također orijentirana ritualima taurobolije i kriobolije.

U djelu M. J. Vermaserena iz 1977. godine okupljeni su i prilično objektivno sagledani svi tada poznati podaci i datacije, ali bez izdvojenih zaključaka;¹⁹ isto vrijedi i za natpise sa spomenom arhigala uključene u *Corpus Cultus Cybelae Attidisque*.²⁰ U knjizi R. Turcana iz 1992. godine autor izražava suglasnost s Carcopinovom datacijom.²¹

U posljednjih nekoliko desetljeća autori se većinom priklanjaju jednoj od navedenih teorija uz još uvijek aktualna pitanja o funkciji arhigala u odnosu na druge službenike i/ili svećenike kulta, posebno u odnosu na gale,²² o području i razdoblju trajanja njihove aktivnosti²³ te o tome je li arhigalat izvorno rimska funkcija ili je posuđena iz drugih kultova.²⁴

Skloniji smo prikloniti se teoriji ranijeg uvođenja arhigalata i preklapanja dijela njihovih aktivnos-

decree of a late antique codex *Fragmenta Vaticana* which was dated to the period of Claudius by the author.¹⁶ Authors such as P. Lambrechts (1969), J. Beaujeu (1955) and R. Turcan (1992) discussed and criticized Carcopino's theses, mostly in relation with the period of introduction of this sacerdotal function.¹⁷ According to P. Lambrechts and J. Beaujeu archigalli were introduced only with reforms of Antoninus Pius on the basis of dating most of the inscriptions known in that period after the mid-2nd century.¹⁸ According to this theory activity of archigalli was oriented to taurobolium and criobolium rituals.

In the work of M. J. Vermaseren from 1977 all known information and datings were collected but no conclusions were drawn;¹⁹ the same goes for the inscriptions mentioning archigalli included in *Corpus Cultus Cybelae Attidisque*.²⁰ In the book by R. Turcan from 1992 the author agrees with Carcopino's dating.²¹

In the last few decades authors mostly supported one of the mentioned theories while certain questions remain open e.g. the function of archigallus in relation with other officials or priests of the cult, particularly in relation with galli,²² the region and period of duration of their activity²³ and whether archigallus' function is originally Roman function or it was borrowed from other cults.²⁴

We are more inclined to support the theory about earlier introduction of archigallate and overlapping of some of their activities with the galli. In order to

16 J. CARCOPINO, 1942, 109-134.

17 P. LAMBRECHTS, R. BOAGERT, 1969, 404-414; J. BEAUJEU, 1955, 312 i naprijed; R. TURCAN, 1992, 54-55.

18 U članku objavljenom u koautorstvu s R. Bogertom 1969. godine P. Lambrechts nastoji dokazati da je u rimsko vrijeme arhigalat postojao i djelovao u Pergamu, tj. u središtu frigijskoga kulta Kibele. Tu pojavu objašnjava kao rezultat romanizacije kulta i provincije, iz čega proizlazi da je arhigalat institucija karakteristična za razdoblje Carstva: P. LAMBRECHTS, R. BOAGERT, 1969, 404-414. U knjizi *La religion romaine à l'époque de l'empire* J. Beaujeu promišlja, između ostalog, o izvornosti arhigalata u kultu Velike Majke. Ukazuje na natpis sa spomenom arhigala na grčkom jeziku, pronađen u Kumi u kontekstu kulta boga Mandrosa – antičkog frigijskog božanstva koje se vezuje uz rituale misterija: J. BEAUJEU, 1955, 312 i naprijed.

19 M. J. VERMASEREN, 1977, 96 i naprijed.

20 CCCA I-VI.

21 Usp. bilj. 17.

22 Kako ističe G. Thomas, neki autori smatraju da gali i arhigali u svojim funkcijama nisu imali dodirnih točaka, vidi: G. THOMAS, 1984, 1525 i naprijed.

23 H. GRAILLOT, 1912, 236, bilj. 4; M. SUIĆ, 1965, 355; J. MEDINI, 1980-1981, 20 i naprijed.

24 J. BEAUJEU, 1955, 312 i naprijed.

16 J. CARCOPINO, 1942, 109-134.

17 P. LAMBRECHTS, R. BOAGERT, 1969, 404-414; J. BEAUJEU, 1955, 312 ff; R. TURCAN 1992, 54-55.

18 In the article published in co-authorship with R. Bogert in 1969, P. Lambrechts attempted to prove that archigallate existed and was active in Pergamon (center of the Phrygian cult of Cybele) in the Roman period. He interprets this phenomenon as a result of Romanization of the cult and province which means that the archigallate was an institution characteristic of the Empire period. P. LAMBRECHTS, R. BOAGERT, 1969, 404-414. In the book *La religion romaine à l'époque de l'empire*, J. Beaujeu considers, among other things, originality of archigallate in the cult of Magna Mater. He turns attention to an inscription with a mention of an archigallus in Greek, found in Kyme in the context of the cult of the god Mandros – ancient Phrygian deity related with mystic rituals. J. BEAUJEU, 1955, 312 ff.

19 M. J. VERMASEREN, 1977, 96 ff.

20 CCCA I-VI.

21 See note 17.

22 As emphasized by G. Thomas, some authors believe that galli and archigalli had no points of reference, see: G. THOMAS, 1984, 1525 ff.

23 H. GRAILLOT, 1912, 236, note 4; M. SUIĆ, 1965, 355; J. MEDINI, 1980-1981, 20 ff.

24 J. BEAUJEU, 1955, 312 ff.

ti s galima. U svrhu izdvajanja funkcija koje su specifične za arhigale iznosimo neke osnovne informacije o galima, arhigalima, svećenicima kulta (*sacerdotes*) i pripadajućim kolegijima.

Ime *Gallos* i funkcija *gallos* (grč.), *galli* (lat.) javlja se po prvi put u helenističkim literarnim i epigrafskim tekstovima – krajem 3. stoljeća i kroz 2. stoljeće pr. Kr., a odnosi se na svećenike-kastrate ili službenike koji djeluju u okviru svetišta maloazijskog kulta Kibebe.²⁵ To nisu jedini nazivi i funkcije za dužnosnike kulta; ta "podijeljenost" se uočava i kasnije, ali do danas nije u potpunosti objašnjena.

U predrimskom razdoblju gali aktivno sudjeluju u političkom, administrativnom i religijskom životu svetišta. Nerijetko se ističe njihova neobična pojava jer "nisu niti muškarci niti žene" i aura mističnosti, koja proizlazi i iz njihove sposobnosti proricanja.²⁶ S obzirom da su gali kastrati, pretpostavlja se da postoji snažna veza između njih i Atisova kulta i rituala. Ne čudi stoga manjak podataka u razdoblju između 5. stoljeća i 3. stoljeća pr. Kr. o galima, tj. svećenicima-kastratima na području Atike i Atene, gdje je kult Atisa štovan tek sekundarno, najvjerojatnije u sklopu svetišta u Agrama i Pireju, a bio izostavljen u službenom, "državnom" atenskom kultu *Meter Theon/Meter Megale*.²⁷

Nakon uvođenja kulta Magne Mater u Rimu pretpostavlja se da uz frigijsko svećeništvo koje prati anikoničnu statuu božice pristizu i predstavnici gala.²⁸ Njihova se osebujna pojava, ritualna "zavijanja", ples u transu, bičevanje i kastracija

distinguish functions specific for archigalli we will present some basic information about galli, archigalli, priests of the cult (*sacerdotes*) and accompanying collegia.

Name *Gallos* and function *gallos* (Greek), *galli* (Lat.) appeared for the first time in Hellenistic literary and epigraphic texts at the end of the 3rd and throughout 2nd century BC in relation with priests-castrates or officials who worked in the sanctuary of cult of Cybele in Asia Minor.²⁵ These are not the only titles and functions for the cult officials; this "separation" could be noticed later, but it has still not been explained properly.

In the pre-Roman period galli were active participants in political, administrative and religious life of the sanctuary. Their unusual appearance is often mentioned – "they are neither men nor women" as well as aura of mysticity, coming out of their ability of prophesying.²⁶ Since galli were castrates there is a hypothesis about a strong relation between them and Attis' cult and ritual. Therefore lack of information about galli i.e. priests-castrates in the period between the 5th and 3rd centuries BC is not surprising in the region of Attica and Athens where the cult of Attis was honored only secondarily, most probably in the sanctuaries in Agre and Piraeus. It was probably omitted in the official, "state" Athenian cult *Meter Theon/Meter Megale*.²⁷

After introduction of the cult of Magna Mater in Rome representatives of galli probably came with the Phrygian priests which accompanied aniconic statue of the goddess.²⁸ Their specific appearance,

25 Geografsko područje u kojemu prevladavaju funkcije gala bio bi prostor antičke Frigije na čelu s Pesinuntom. S obzirom na izmjene političkih granica i nazivlja kroz stoljeća koristi se termin "maloazijski". O galima općenito: F. CUMONT, 1910, 674-682; H. GRAILLOT, 1912, 287-319; J. CARCOPINO, 1942, 76-171; G. M. SANDERS, 1972, 984-1034; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 i naprijed; G. THOMAS, 1984, 1525-1528; E. N. LANE, 1996, 117-133; W. ROSCOE, 1996, 195-230; J. ALVAR, 2008, 246-261. O izvorima koji u predrimskom razdoblju spominju gale: J. CARCOPINO, 1942, 84-92, s bilješkama; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-107; E. N. LANE, 1996, 117-133; L. ROLLER, 1999, 229 *passim*; J. BREMMER, 2004, 553. Sporadično se gali spominju i kao službenici sirijske božice *Atargatis*: E. N. LANE, 1996, 117.

26 *Ibid.*

27 Kult u Pireju je bio povjeren svećenicima, dok joj se za vrijeme rimske vladavine pridružuje i jedan *sacerdos*. O kultu *Meter Theon* i Atisa u Ateni i Atici vidi: D. COSI, 1984, 81-91; N. FRAPICCINI, 1987, 12-26; F. FONTANA, 2001, 92 i naprijed.

28 Riječ je samo o pretpostavci s obzirom da o galima izvori pišu, ali ne navode njihov "službeni" dolazak. O uvođenju kulta Magne Mater u Rim vidi: M. J. VERMASEREN, 1977, 38 i naprijed; J. BREMMER, 1979, 9-22; D. COSI, 1984, 81 i naprijed; E. S. GRUEN, 1990, 5-33.

25 Geographical region in which functions of galli were dominant was the region of ancient Phrygia with Pessinus as the main center. Considering the changes of political borders and titles through centuries the term "Asia Minor" has been used. About galli in general: F. CUMONT, 1910, 674-682; H. GRAILLOT, 1912, 287-319; J. CARCOPINO, 1942, 76-171; G. M. SANDERS, 1972, 984-1034; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 ff; G. THOMAS, 1984, 1525-1528; E. N. LANE, 1996, 117-133; W. ROSCOE, 1996, 195-230; J. ALVAR, 2008, 246-261. About the sources mentioning galli in pre-Roman times: J. CARCOPINO, 1942, 84-92, with notes; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-107; E. N. LANE, 1996, 117-133; L. ROLLER, 1999, 229 *passim*; J. BREMMER, 2004, 553. Sporadically galli are mentioned as officials of the Syrian goddess, *Atargatis*. E. N. LANE, 1996, 117.

26 *Ibid.*

27 Cult in Piraeus was officiated by a priestess while during the Roman period a *sacerdos* joined her. About the cult of *Meter Theon* and Attis in Athens and Attica see: D. COSI, 1984, 81-91; N. FRAPICCINI, 1987, 12-26; F. FONTANA, 2001, 92 ff.

28 This is only a hypothesis since sources mention galli, but without mentioning their "official" arrival. About the introduction of the cult of Magna Mater in Rome see M. J. VERMASEREN, 1977, 38 ff; J. BREMMER, 1979, 9-22; D. COSI, 1984, 81 ff; E. S. GRUEN, 1990, 5-33.

često spominje u negativnom kontekstu kod autora kasnorepublikanskog razdoblja, te se pretpostavlja da je njihovo pojavljivanje u razdoblju Republike bilo ograničeno na procesije u čast božice u okviru Palatina.²⁹ S Klaudijem i uvođenjem slavlja u čast Atisa postaje službenim *dies sanguinis*, ritualno kastriranje gala 24. ožujka.³⁰ Osim tih nekoliko dana u godini gali su, smatra se, vrijeme provodili skriveni, proseći ili proričući sudbinu. Gali su, kako je utvrđeno, većinom bili stranci iz najnižih redova društva. Autori poput W. Roscoe sugeriraju njihovo podrijetlo iz slojeva tzv. muških kurtizana.³¹ U razdoblju kasne antike autori i dalje imaju oprečna mišljenja o njihovoj funkciji i aktivnostima.³²

Za razliku od gala arhigali se rijetko spominju u literarnim izvorima. Plinije Stariji spominje arhigala kada govori o djelima efeškog slikara Parazija: "[Parrhasius] Pinxit et archigallum, quam picturam amavit Tiberius princeps atque ut auctor est Deculo, HS [LX] aestimatam cubiculo suo inclusit".³³ Rečenicu kritiziraju brojni moderni autori.³⁴ Smatraju da je riječ o Plinijevu propustu i pogrešno "latiniziranoj" grčkoj riječi za mladića – *artigamos*. Pitanje i danas ostaje otvoreno iako se u većini izdanja Naturalis Historije nastavlja koristiti imenica *archigallos*. Arhigal se spominje u već navedenom dekretu *Fragmente Vaticane*. Prema istome, osoba koja u Portu izvrši tauroboliju *ex vaticinatione archigalli* oslobođena je određenih društvenih obaveza.³⁵ Arhigali se zatim spominju kod kasnoantičkog autora Julija Firmika Materna u opisivanju ritualne kastracije.³⁶

ritual "howling", dance in trance, whipping and castration are often mentioned in negative context by authors of the Late Republican period so it is assumed that their appearance in the period of Republic was limited to processions in honor of the goddess on Palatine.²⁹ With Claudius and introduction of celebrations to honor Attis ritual castration of galli on March 24 became official *dies sanguinis*.³⁰ Except for those few days in a year galli spent time hidden, begging or predicting destiny. Galli were mostly foreigners, from the lowest social classes. Authors such as W. Roscoe suggest their origin from the classes of the so-called male courtesans.³¹ In the period of Late Antiquity the authors still had contrary opinions about their function and activities.³²

As opposed to galli archigalli are rarely mentioned in literary sources. Pliny the Elder mentions an archigallus when he describes works of the painter Parrhasius from Ephesus "[Parrhasius] Pinxit et archigallum, quam picturam amavit Tiberius princeps atque ut auctor est Deculo, HS LX aestimatam cubiculo suo inclusit".³³ This sentence is criticized by many modern authors.³⁴ They believe this was Pliny's oversight and incorrectly "Latinized" Greek word for a young man – *artigamos*. The question still remains open although in most editions of Naturalis Historia noun *archigallos* continues to be used. Archigallus is mentioned in the previously mentioned decree of *Fragmenta Vaticana*. According to the same source, person who makes taurobolium *ex vaticinatione* in Porto is exempt from the social obligations.³⁵ Archigalli are also mentioned by the late antique author Julius Firmicus Maternus in the description of ritual castration.³⁶

29 O izvorima iz rimskog razdoblja i tzv. kršćanskim autorima vidi: J. CARCOPINO, 1942, 84-92, s bilješkama; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101 i bilješke; E. N. LANE, 1996, 117-133; W. ROSCOE, 1996, 195 i naprijed.

30 M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101.

31 W. ROSCOE, 1996, 195-230, s literaturom.

32 Usp. bilj. 28 i 29.

33 PLINIJE STARIJI, 2012, 135: "Naslikao je i "Velikog Kibelinog svećenika"; ta se slika dopala caru Tiberiju pa ju je on zatvorio u svojoj spavaonici. Bila je procijenjena, kako kaže Dekulon, na 6 000 000 sestercija".

34 J. BEAUJEU, 1955, 312 i naprijed; R. TURCAN, 1992, 54-55. J. Carcopino ne isključuje mogućnost da se radi o vjerodostojnoj predaji; J. CARCOPINO, 1942, 109-134.

35 "Item. Is qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex vaticinatione archigalli, a tutelis excusatur.", *Fragmenta Vaticana*, §148. O dekretu i interpretaciji: J. ALVAR, 2008, 266, bilj. 222.

36 W. KROLL, F. SKUTSCH (ur.), 1897., *Matheseos libri VIII*, III, 5, §24 i 6, §22; IV, 13, §5.

29 About the sources from the Roman period and so-called Christian authors see: J. CARCOPINO, 1942, 84-92, with notes; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101 and notes; E. N. LANE, 1996, 117-133; W. ROSCOE, 1996, 195 ff.

30 M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101.

31 W. ROSCOE, 1996, 195-230, with bibliography.

32 See notes 28 and 29.

33 *Plin. Nat. Hist.*, XXXV, 7.

34 J. BEAUJEU, 1955, 312 ff; R. TURCAN, 1992, 54-55. J. Carcopino does not rule out possibility that this was a trustworthy tradition; J. CARCOPINO, 1942, 109-134.

35 "Item. Is qui in portu pro salute imperatoris sacrum facit ex vaticinatione archigalli, a tutelis excusatur.", *Fragmenta Vaticana*, §148. About the decree and interpretation: J. ALVAR, 2008, 266, note 222.

36 W. KROLL, F. SKUTSCH (ed.) 1897., *Matheseos libri VIII*, III, 5, §24 i 6, §22; IV, 13, §5.

Epigrafskih podataka je nešto više.³⁷ Dosada je pronađeno 13 natpisa na latinskom i 12 na grčkom jeziku. Tekstovi na latinskom potječu iz Italije i tzv. zapadnih provincija,³⁸ a natpisi na grčkom iz istočnih provincija, posebno s područja Male Azije (Sl. 1).³⁹ Među natpisima prevladavaju posvetni, u nešto manjem broju su nadgrobni, a jedan natpis je pravne naravi.⁴⁰ Iz onomastičke analize proizlazi da su arhigali većinom osobe orijentalnog, oslobođeničkog podrijetla koje posjeduju rimski građanski status.⁴¹ U nekim slučajevima, na temelju gentilicija poput Publicija ili Aurelija, moguće je utvrditi da je riječ o tzv. municipalnim oslobođenima, odnosno o osobama koje su nakon *Constitutio Antoniniana* dobile civitet.⁴² S obzirom da su bili rimski građani, zaključujemo da su za arhigale vrijedila prava i zakoni rimske religije, što se u prvo vrijeme odnosilo na izostanak obveze ritualnog kastriranja.⁴³ U natpisu iz antičkog Tuskula jasno je, naime, da je arhigal bio oženjen.⁴⁴

Epigraphic information is somewhat more abundant.³⁷ There have been thirteen inscriptions in Latin and twelve in Greek so far. Texts in Latin originate from Italy and western provinces,³⁸ and inscriptions in Greek from eastern provinces, particularly from Asia Minor region (Fig. 1).³⁹ Votive inscriptions are dominant, funerary ones are not as numerous, and one inscription is judicial.⁴⁰ Onomastic analysis indicates that archigalli were mostly persons of oriental, freedman origin who possessed Roman citizenship.⁴¹ In certain cases, on the basis of gentilicium such as Publicius or Aurelius we can determine that these were municipal freedmen i.e. persons who obtained citizenship after the *Constitutio Antoniniana*.⁴² Since they were Roman citizens we can conclude that laws of the Roman religion were valid for archigalli which at first meant that they needed not be castrated in rituals.⁴³ From the inscription from ancient Tusculum it is clear that archigallus was married.⁴⁴ Inscriptions from Anti-

37 Za potrebe ovog istraživanja napravljen je preliminarni popis natpisa sa spomenutom funkcijom te su prikupljene osnovne informacije koje se uz te natpise vežu. Sintetiziranje informacija o dužnosnicima koji su nosili naziv arhigala zahtijevalo bi, smatraimo, katalogiziranje natpisa i detaljniji, pojedinačni pristup. Osim spomenutog Carcopinova teksta iz 1942. godine i Vermaserenova *Corpusa*, takav rad, barem koliko smo upoznati, do danas nije napravljen. Za popis natpisa i osnovne informacije/komentar vidi: CCCA I-VI.

38 Natpisi arhigala potječu iz: Rima (*CIL* VI, 2183), Ostije (*CIL* XIV, 34, 35 i 385), Tuskula (*CIL* VI, 32466), Santa Maria Capua Vetere (*Latium et Campania, Regio I.*, *CIL* V, 3810 = 3583), Mainza (*Mogontiacum - Germania superior*, AE 2008, 393, br. 976), Teina (*Tegna - Gallia Narbonensis*, *CIL* XII, 1782), Lyona (*Lugdunum - Lugdunensis*, *CIL* XIII, 1752), Meride (*Augusta Emerita - Lusitania*, *CIL* II *Suppl.*, 5260), Mile (*Mileum - Numidia*, *CIL* VIII, 8203 = 19981), Zadra (*CIL* III, 2920a) i Kopra (*Venetia et Histria, Regio X*, *CIL* V, 488).

39 Natpisi potječu iz: Tesalonike (Makedonija, *SEG* 49, 814), Cile (Trakija, *IGBulg* 1517), Dionizopola (Donja Maezija, *IGBulg* 18), Kume (Eolija, CCCA I, 528), Karahüyüka (Galacija, CCCA I, 35a), Pesinunta (Galacija, CCCA I, 57), Hijerapolisa (Frigija, CCCA I, 76), Termeza (Pizidija, CCCA I, 745, 746, 747), Antiohije Pizidijske (Pizidija, *SERP* 343, 22), Laodiceje Kombuste (Likaonija, CCCA I, 801).

40 Među posvetnim je natpisima šest oltara, četiri stele, dvije baze statua, jedna cista i jedna olovna pločica. Od funeralnih natpisa tri su ploče, tri stele i tri sarkofaga. Natpisu iz Zadra nije moguće utvrditi tipologiju.

41 *CIL* VI, 2183, *CIL* XIV, 34 i dr. O podrijetlu arhigala: A. DOMAZEWSKY, 1911, 50 i naprijed; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 i naprijed; R. M. SIERRA DEL MOLINO, 1993, 231-238; J. F. UBIÑA, 1996, 405-433.

42 O Publicijima: F. LUCIANI, 2011. O Aurelijima: K. BURASELIS, 1996, 61-63.

43 Kod kasnoantičkog autora Firmika Materna saznajemo da su arhigali vršili ritualnu kastraciju. Pretpostavljamo da je dotada Domicianova zabrana modificirana ili su kastrati o kojima govori Firmik orijentalci.

44 *CIL* VI, 32466; CCCA III, 462.

37 For the needs of this research preliminary list of inscriptions with the mentioned function was made and basic information related with the inscriptions were gathered. Synthesis of information about the official with the archigallus title demands, in our opinion, catalogizing inscriptions and more detailed, individual approach. Except the mentioned Carcopino's text from 1942 and Vermaseren's *Corpus* such work has not been made to the best of our knowledge. For the list of inscriptions and basic information/comment see CCCA I-VI.

38 Inscriptions of archigalli originate from: Rome (*CIL* VI, 2183), Ostia (*CIL* XIV, 34, 35 and 385), Tusculum (*CIL* VI, 32466), Santa Maria Capua Vetera (*Latium et Campania, Regio I.*, *CIL* V, 3810 = 3583), Mainz (*Mogontiacum - Germania superior*, AE 2008, 393, no. 976), Tein (*Tegna - Gallia Narbonensis*, *CIL* XII, 1782), Lyon (*Lugdunum - Lugdunensis*, *CIL* XIII, 1752), Merida (*Augusta Emerita - Lusitania*, *CIL* II, *Suppl.*, 5260), Mileum (*Mileum - Numidia*, *CIL* VIII, 8203 = 19981), Zadar (*CIL* III, 2920a) and Koper (*Venetia et Histria, Regio X*, *CIL* V, 488).

39 Inscriptions originate from: Thessaloniki (Macedonia, *SEG* 49, 814), Cyla (Thrace, *IGBulg* 1517), Dionysopolis (Lower Moesia, *IGBulg* 18), Kyme (Eolia, CCCA I, 528), Karahüyük (Galatia, CCCA I, 35a), Pessinos (Galatia, CCCA I, 57), Hierapolis (Phrygia, CCCA I, 76), Thermes (Pisidia, CCCA I, 745, 746, 747), Antioch of Pisidia (Pisidia, *SERP* 343, 22), Laodicea Combusta (Licaonia, CCCA I, 801).

40 Among the votive inscriptions there are six altars, four stelae, two statue bases, one cist and one lead plate. Funerary inscriptions include three slabs, three stelae and three sarcophagi. Typology of the inscription from Zadar could not be defined.

41 *CIL* VI, 2183, *CIL* XIV, 34 etc. About the origin of archigalli: A. DOMAZEWSKY, 1911, 50 ff; M. J. VERMASEREN, 1977, 96 ff; R. M. SIERRA DEL MOLINO, 1993, 231-238; J. F. UBIÑA, 1996, 405-433.

42 About Publicii: F. LUCIANI, 2011. About Aurelii: K. BURASELIS, 1996, 61-63.

43 Late antique author Firmicus Maternus states that archigalli performed ritual castration. We assume that Domitian's prohibition was modified by this period or castrates that Firmicus referred to were Orientals.

44 *CIL* VI, 32466; CCCA III, 462.

SL. 2. / FIG. 2.

Reljef s prikazom arhigala, nekropola Isola Sacra, 3. stoljeće (CCCA III, Pl. CCCXXXVII, 448).

Relief with an archigallus, Isola Sacra necropolis, 3rd century AD (CCCA III, Pl. CCCXXXVII, 448).

Natpise iz Antiohije Pizidijske i Laodiceje Kombuste podižu kćeri arhigala.⁴⁵

Najznačajniji su, smatramo, natpisi koji izrijekom dokazuju povezanost arhigala s kultom Magne Mater i Atisa. Na natpisima iz Rima i Santa Maria Capua Vetere to je jasno: *C(aius) Camerius / Crescens / Archigallus Matris / deum magnae idaeae et // Attis populi Romani*; *Virianus Amplia[t]us archigallus M(atris) d(eum)*.⁴⁶ Kao i na natpisu iz Pesinunta: ... Ασκληπιω <αρχι>γαλλω / ... Μητρος Θεων...⁴⁷ Na nadgrobnom natpisu iz Termeza arhigal prijeti onima koji oskvrnu njegov grob plaćanjem novčane kazne Majci Bogova (*Μητρι Θεων*).⁴⁸ Dada, kći arhigala Atala zavjetuje se Majci bogova Zizimeni.⁴⁹ Neizravno možemo uzeti u obzir i natpise iz Svetišta Magne Mater i Atisa u

och of Pisidia and Laodicea Combusta were set up by daughters of archigalli.⁴⁵

We believe that the most important inscriptions directly testify to relations between archigalli and the cult of Magna Mater and Attis. On the inscriptions from Rome and Santa Maria Capua Vetera it is clear: *C(aius) Camerius / Crescens / Archigallus Matris / deum magnae idaeae et // Attis populi Romani*; *Virianus Amplia[t]us archigallus M(atris) d(eum)*,⁴⁶ as well as on the inscription from Pessinus... Ασκληπιω <αρχι>γαλλω / ... Μητρος Θεων...⁴⁷ On a funerary inscription from Thermes archigallus threatens the ones who may violate his grave with a financial penalty to the Mother of Gods (*Μητρι Θεων*).⁴⁸ Dada, daughter of the archigallus Atalus made a vow to the Mother of gods Zizimena.⁴⁹ Indirectly we can take into consideration inscriptions from the Sanctuary of Magna Mater and Attis in

45 SERP, 343, 22; CCCA I, 801.

46 Usp. bilj. 38.

47 CCCA I, 57.

48 Usp. bilj. 39.

49 CCCA I, 745.

45 SERP, 343, 22; CCCA I, 801.

46 See note 38.

47 CCCA I, 57.

48 See note 39.

49 CCCA I, 745.

Ostiji na kojima arhigal kolegiju dendrofora poklanja kipove Magne Mater i Atisa.⁵⁰

Bazu iz Antiohije Pizidijske podiže kćerka Zeuxida Kleustiana, arhigala božice Artemide, u čast Artemidi Satiprozeni.⁵¹ Iako je riječ o natpisu koji je danas najvjerojatnije izgubljen te nije moguća njegova detaljnija analiza, nije isključeno da je na području Pizidije arhigal prisustvovao ritualima u čast lokalnoj inačici Artemide. Ovo nije jedini primjer u kojemu je arhigal prisutan u drugome kultu. Na još jednom nadgrobnom spomeniku iz Termeza arhigal takoreći prijeti Zeusom Solinijem onima koji oskrvnu njegov grob.⁵² Na natpisima iz Cile i Dionizopola navode se članovi društva štovatelja dionizijskih misterija među kojima se pojavljuje i arhigal.⁵³ Na steli iz Kume je popis članova društva štovatelja boga Mandrosa – starog frigijskog božanstva čiji kult također obilježava štovanje misterija.⁵⁴ Na natpisu iz Tesalonike arhigal je član još jedne religijske udruge,⁵⁵ dok je na prostoru hrama posvećenog Izidi i Kibeli u Mogontiniaku pronađen olovni *ex voto* također sa spomenom arhigala.⁵⁶

Uz štovanje kulta Magne Mater nerijetko povezujemo natpise sa spomenom taurobolije. Izvori prenose o ritualnom ubijanju bika kao sastavnom dijelu metroačkog kulta,⁵⁷ dok je u razdoblju kasne antike taurobolija češće posvećena zdravlju cara, *pro salute imperatoris*, odnosno osobnom blagostanju pojedinaca.⁵⁸ Dosada nemamo natpis u kojemu bi se izrijeком spominjalo štovanje Magne Mater, taurobolija i arhigal. U Lugduniju, Tegni, Augusti Emeriti taurobolija se odvija u prisustvu arhigala te predstavnika drugih svećenika i magistrata. Dosada su pronađena preko 134 natpisa koji svjedoče o izvođenju taurobolije, a samo su na četiri od njih spomenuti arhigali. Iz navedenih primjera možemo pretpostaviti da je riječ o "posudbi" arhigala za potrebe odvijanja rituala, odnosno da je na tim lokacijama uz kult cara pos-

Ostia in which archigallus donates statues of Magna Mater and Attis to the collegium of dendrophori.⁵⁰

Base from Antioch of Pisidia was set up by the daughter of Zeuxis Cleustianus, archigallus of the goddess Artemis, in honor of Artemis Satiprosena.⁵¹ Although this inscription is most probably lost and its detailed analysis cannot be made it is possible that archigallus was present at the rituals in honor of the local variant of Artemis in the region of Pisidia. This is not the only example in which archigallus is present in some other cult. On another funerary monument from Thermes archigallus is almost threatening the ones who might violate his grave with Zeus Solinius.⁵² The inscriptions from Cyla and Dionysopolis mention members of the society of honorers of Dionysiac mysteries among which archigallus also appears.⁵³ On a stela from Kyme is a list of members of a society of honorers of the god Mandros – old Phrygian deity whose cult is also characterized by veneration of mysteries.⁵⁴ On an inscription from Thessaloniki archigallus was a member of another religious association,⁵⁵ while in the area of the temple dedicated to Isis and Cybele in Mogontiacum a lead *ex voto* was found with a mention of archigallus.⁵⁶

Inscriptions mentioning taurobolia are often related with honoring the cult of Magna Mater. Sources present ritual slaying of a bull as a part of the Metroac cult⁵⁷ while in the period of Late Antiquity taurobolium was related with the health of the emperor, *pro salute imperatoris*, i.e. personal welfare of an individual.⁵⁸ So far there has not been an inscription directly mentioning honoring of Magna Mater, taurobolium and archigallate. In Lyon, Tain and Merida taurobolium was performed in presence of archigallus and representatives of other priests and magistrates. There have been over 134 inscriptions about performing taurobolium, and only four of them mention archigalli. From the mentioned examples we can assume that archigalli were "borrowed" for the needs of rituals i.e.

50 CIL XIV, 34 i 35.

51 Natpis se javlja u publikacijama s kraja XIX. Stoljeća, SERP 343, 22. U korpusu što ga izdaje M. J. Vermaseren natpisa više nema.

52 CCCA I, 746.

53 IGBulg 1517; IGBulg 18. O kontekstu nalaza i interpretaciji vidi još: M. SLAVOVA 2002, 137-149.

54 CCCA I, 52.

55 SEG 49, 814; AE 1999, 1430.

56 AE 2008, 393, n. 976; J. BLÄNSDORF, 2004.

57 M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125 s bilješkama.

58 O ritualima taurobolije i kriobolije: R. DUTHOY, 1969; P. PENSABENE, 2008, s literaturom.

50 CIL XIV, 34 and 35.

51 The inscription appears in publications from the end of the 19th century. SERP 343, 22. In the corpus published by M. J. Vermaseren the inscription was not mentioned.

52 CCCA I, 746.

53 IGBulg 1517; IGBulg 18. About context and interpretation of the find see: M. SLAVOVA, 2002, 137-149.

54 CCCA I, 52.

55 SEG 49, 814; AE 1999, 1430.

56 AE 2008., 393, n. 976; J. BLÄNSDORF, 2004.

57 M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125 with notes.

58 About rituals of taurobolium and criobolium: R. DUTHOY, 1969; P. PENSABENE, 2008, with bibliography.

tojala i snažna metroačka zajednica. Na istima se taurobolija odvija *ex vaticinatione archigalli* – prema predviđanju/viđenju arhigala, što podsjeća na jednu od temeljnih funkcija samih gala, a to je predviđanje i viđenje budućnosti.

Iz natpisa također saznajemo da su arhigali djelovali u gradskim sredinama koje su većinom bile kolonije i sjedišta provincija, kao što su Ostija, Salona, Lugdunij, Pesinunt, ali i manjim središtima poput Tuskula. Stoga je teško pretpostaviti na kojem se teritoriju protezala njihova jurisdikcija. U članku o salonitanskom arhigalatu J. Medini pomišlja i na nekoliko provincija.⁵⁹ Skloni smo podržati tu teoriju, ali i predložiti da nije nužno svaki veći centar imao arhigala te da je njihovo prisustvo ovisilo o obilježjima samoga kulta i njegovih štovatelja.

Iz navedenog salonitanskog natpisa autori poput H. Graillota utvrđuju da je radni vijek arhigala trajao cijeli život, dok se M. Suić i J. Medini ne slažu s tim.⁶⁰ U prilog njihovoj teoriji govori spomenuti nadgrobni natpis iz Termeza kojeg podiže Aurelije Longo koji je po drugi put arhigal, iz čega iščitavamo da je funkcija bila ciklička.⁶¹ Valja također istaknuti da je na području antičke Galacije i Frigije arhigal sudjelovao i u političkom životu naselja, odnosno da je vršio određene magistrature. Aurelije Sentam je bio komes rimskog mjesta Delapose; vijeće i narod Hijerapola počastili su spomenikom M. Aurelija Eulihijana, arhigala, za dično obavljanje dužnosti u predsjedništvu (narodnoj skupštini) i doličnu službu bogovima.⁶² Od aktivnosti na natpisima iz Ostije te onima koji su vezani uz tauroboliju iz Lugdunija, Tegne, Auguste Emerite vidljivo je da postoji suradnja sa svećenicima kulta Velike Majke (*Magnae Matris*) i kolegijima dendrofora, kanofora i hastifera.⁶³

Što se tiče datacije zasada je najraniji natpis iz Kume, kojega različiti autori datiraju između 3. i 1. stoljeća pr. Kr.; riječ je o ugovoru o zakupu zemljišta koji s privatnom osobom sklapa društvo štovatelja Mandra predvođeno arhigalom Mean-

that strong Metroac community existed on these locations alongside the cult of the emperor. On the same spots taurobolium happened *ex vaticinatione archigalli* – after predictions/interpretations of archigalli which resembles one of basic functions of galli which is foreseeing and foretelling the future.

From the inscriptions we also learn that archigalli worked in cities mainly with status of colonies and centers of provinces such as Ostia, Salona, Lugdunium, Pessinus and smaller centers as Tusculum. Therefore it is difficult to assume territory of their jurisdiction. In the article about the Salonitan archigallate J. Medini considers several locations.⁵⁹ We are inclined to support this theory but also to suggest that not necessary every larger center had archigallus and that their presence depended on characteristics of the cult and its followers.

From the mentioned Salonitan inscription authors such as H. Graillot determine that the working age of an archigallus lasted for a lifetime while M. Suić and J. Medini disagree.⁶⁰ Mentioned funerary monument from Thermes erected by Aurelius Longus supports their theory as Longus was archigallus for the second time indicating that the function was cyclical.⁶¹ It is worth mentioning that in the region of ancient Galatia and Phrygia archigallus participated in the political life of the settlement i.e. he obtained certain magistracies. Aurelius Sentamus was *comes* of the Roman settlement of Delaposa; council and people of Hieropolis honored M. Aurelius Eulichianus, archigallus for excellent work in the presidency (parliament) and appropriate service to gods.⁶² Out of activities on the inscriptions from Ostia and the ones related with taurobolia from Lyon, Tein and Merida it is evident that there was cooperation with priests of the cult of Magna Mater and collegia of dendrophori, canophori and hastiferi.⁶³

As for the dating, inscription from Kyme has been the earliest so far. It is dated by various authors between the 3rd and 1st centuries BC; this is a contract about lease of a piece of land which was made with a private person by the society of Mandros' followers

59 CIL III, 2920; CCCA VI, n. 141; J. MEDINI, 1980-1981, 15-27.

60 O natpisu salonitanskog arhigala Lucija Barbunteja Demetrija i različitim interpretacijama teksta vidi: H. GRAILLOT, 1912, 236, bilješka 4; M. SUIĆ, 1965, 355; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101; J. MEDINI, 1980-1981, 20 i naprijed; A. BUGARSKI, 2000, 225 i naprijed.

61 CCCA I, 746.

62 CCCA I, 35a; CCCA I, 76.

63 Natpisi iz Ostije (CIL XIV, 34 i 35) otkrivaju da arhigal Kvint Cecilije Fusk daruje ostijskom kolegiju kanofora *imaginem Matris deum* i *imaginem Attis*.

59 CIL III, 2920; CCCA VI, n. 141; J. MEDINI, 1980-1981, 15-27.

60 About the inscription of the Salonitan archigallus Lucius Barbunteus Demetrius and various interpretations of the text see: H. GRAILLOT, 1912, 236, note 4; M. SUIĆ, 1965, 355; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-101; J. MEDINI, 1980-1981, 20 ff.; A. BUGARSKI, 2000, 225 ff.

61 CCCA I, 746.

62 CCCA I, 76.

63 Inscriptions from Ostia (CIL XIV, 34 and 35) indicate that the archigallus Quintus Cecilius Fuscus donates *imaginem Matris deum* and *imaginem Attis* to the Ostian collegium of canophori.

drom. Na području zapadnih provincija najraniji bi mogao biti upravo natpis iz Kopra, ako uzmemo u obzir njegovu moguću dataciju u razdoblje između druge polovice 1. stoljeća i prve polovice 2. stoljeća te *ex voto* iz Mogontiniaka datiran između 100. i 120. godine.⁶⁴

Nakon kratkog pregleda tekstova i natpisa možemo uočiti da je riječ o raznorodnim izvorima koji datiraju u rasponu od nekoliko stoljeća te da su podaci koje nude o arhigalima još uvijek prilično oskudni. Stoga je teško i nezahvalno donositi nove hipoteze i zaključke. Ono što možemo potvrditi i zaključiti je sljedeće: funkcija arhigala javlja se na području Male Azije najranije u helenističkom razdoblju, te, slično kao i u slučaju gala, nije usko vezana uz metroački kult. Slična je situacija potvrđena i u 3. stoljeću na području Makedonije, Trakije i Donje Mezije gdje se arhigali pojavljuju u kontekstu štovatelja dionizijskih misterija i srodnih kulturnih udruga.⁶⁵ U provincijama poput Galacije i Frigije arhigali uz religijske vrše i određene civilne magistrature. Na području zapadnog dijela Carstva arhigali se javljaju krajem 1. i početkom 2. stoljeća u uskoj vezi s kultom Magne Mater, odnosno Magne Mater i Attisa. Već sredinom 2. stoljeća arhigali prisustvuju i predviđaju/upućuju na ritualna žrtvovanja bika *pro salute imperatoris*. U sklopu većih "zapadnih" svetišta i metroačkih zajednica poput onih u Ostiji, Lugdunu, Augusti Emeriti ili Saloni arhigali se pojavljuju istovremeno s drugim svećenicima kulta, s kojima najčešće sudjeluju u tauroboliji i/ili kolegijima dendrofora, kanofora i hastifera.⁶⁶

Spomenimo ovdje da u sklopu rimskog kulta Magne Mater, uz gale i arhigale, djeluju svećenički kolegiji, sacerdoti, kojima, pretpostavlja se, predsjedava *summus sacerdos*, *sacerdos Phryx maximus* te svećenice čija je predstavница *sacerdos maxima*. Sve titule poznate su većinom iz epigrafskih izvora.⁶⁷ Broj "svećeničkih" funkcija u natpisima govori u prilog njihovoj većoj rasprostranjenosti od rasprostranjenosti gala i arhigala. Sacerdoti su

headed by the archigallus Meander. In the region of western provinces inscription from Koper may be the earliest if we consider possible dating to the period between the second half of the 1st century and first half of the 2nd century and *ex voto* from Mainz – between the years 100 and 120.⁶⁴

After a short overview of texts and inscriptions we can notice that they refer to various sources dated to chronological span of several centuries and that information about archigalli are quite scarce. Therefore it is difficult and thankless to make new hypotheses and conclusions. We can conclude and confirm the following: function of archigallus appeared earliest in the Asia Minor region in the Hellenistic period and similarly as in the case of galli it was not closely related with the Metroac cult. Similar situation was confirmed in the 3rd century in the regions of Macedonia, Thrace and Lower Moesia where archigalli appeared in the context of followers of Dionysiac mysteries and similar cult associations.⁶⁵ In the provinces such as Galatia and Phrygia archigalli obtained certain civil magistracies alongside religious ones. In the region of the western part of the Empire archigalli appeared at the end of the 1st and beginning of the 2nd century closely related with the cult of Magna Mater, i.e. Magna Mater and Attis. In the middle of the 2nd century archigalli attended and foresaw/pointed to ritual sacrifices of a bull *pro salute imperatoris*. Within larger "western" sanctuaries and Metroac communities such as the ones in Ostia, Lugdunum, Augusta Emerita and Salona archigalli appeared simultaneously with other priests of the cult with whom they most frequently participated in taurobolia and/or collegia of dendrophori, canophori and hastiferi.⁶⁶

Let us mention here that within the Roman cult of Magna Mater, alongside galli and archigalli, priest collegia – sacerdoti were also active, probably presided by *summus sacerdos*, *sacerdos Phryx maximus*, and priestesses whose representative was *sacerdos maxima*. All titles are known mostly from epigraphic sources.⁶⁷ Number of "priest" functions in inscriptions supports their larger distribution than the distri-

64 Usp. bilj. 38.

65 M. SLAVOVA, 2002, 137-149.

66 O kultu *Magne Mater* u Ostiji: M. FLORIANI SQUARCIAPINO, 1962, 1-18; u Lyonu: R. M. SIERRA DEL MOLINO, 1993, 231-238; u Meridi: J. F. UBIÑA, 1996, 405-433; u Saloni: J. MEDINI, 1980-1981, 15-27; J. MEDINI, 1984, 103-120; A. BUGARSKI MESDJIAN, 2004, 588 i naprijed.

67 Za pregled natpisa s tim funkcijama: H. GRAILLOT, 1912, 239-243; CCCA I-VI; o sacerdotima kulta: H. GRAILLOT, 1912, 239 i naprijed; G. THOMAS, 1984, 1528-1529.

64 See note 38.

65 M. SLAVOVA, 2002, 137/149.

66 About the cult of *Magna Mater* in Ostia: M. FLORIANI SQUARCIAPINO, 1962, 1-18; in Lyon: R. M. SIERRA DEL MOLINO, 1993, 231-238; in Merida: J. F. UBIÑA, 1996, 405-433; in Salona: J. MEDINI, 1980-1981, 15-27; J. MEDINI, 1984, 103-120; A. BUGARSKI MESDJIAN, 2004, 588 ff.

67 Overview of inscriptions on these functions: H. GRAILLOT, 1912, 239-243; CCCA I-VI; about sacerdotess of the cult: H. GRAILLOT, 1912, 239 ff; G. THOMAS, 1984, 1528-1529.

oni koji prate statuu božice prilikom dolaska u Rim; *sacerdos* je osoba koja u Prudencijevu tekstu silazi u *fossa sanguinis* da bi primila ritualno "krštenje" krvlju.⁶⁸ Unatoč nekolicini preciznijih informacija, još uvijek se njihove funkcije ne mogu u potpunosti odijeliti.

Što se tiče kolegija dendrofora, kanofora i hastifera, uvriježeno je mišljenje da se pojavljuju paralelno s razvojem rituala i svečanosti u čast Atisa.⁶⁹ Dendrofori i hastiferi djeluju najvjerojatnije od vremena Klaudija – na dan ulaska stabla-simbola Atisa (*Arbor intrat*), odnosno ritualnog pranja statue Magne Mater (*Lavatio*), dok se kolegiji kanofora u svečanosti uvode s reformama u vrijeme Antonina Pija (*Canna intrat*).⁷⁰

Za nas je dakle bitno utvrditi da na području zapadnog dijela Carstva arhigale susrećemo u svetištima gdje je istaknutije štovanje Atisova kulta te u svetištima u kojima se odvija taurobolija.

Povijest štovanja Atisa u Rimu povezuje se sa širenjem kulta Magne Mater među nižim društvenim slojevima koje započinje već u 1. stoljeću pr. Kr.⁷¹ Autori prepoznaju dvostruki karakter kulta Velike Majke u rimskom razdoblju. Jedan se razvija između 204. g. pr. Kr. i 1. stoljeća pr. Kr. te je rezerviran isključivo za aristokraciju; božica predstavlja zaštitnicu grada, njegovu poveznicu s orijentalnim, trojanskim korijenima, to je tzv. *dea salutaris*.⁷² Taj aspekt kulta nastavlja živjeti u okviru svečanosti *Megalensia* i hrama na Palatinu. Drugi aspekt kulta, koji se počinje javljati u 1. st. pr. Kr., u prvi plan iznosi mit Magne Mater i Atisa, njegovu tragičnu sudbinu koja inspirira posebno niže slojeve stanovništva, pronalazeći u Atisovu iskustvu i ponovnom rođenju mogućnost vlastite pobjede smrti te garancije i vjere u bolji život nakon ovog života. U tom kontekstu javljaju se elementi mističnih odnosno misterijskih obreda koji će biti izuzetno popularni sve do kraja antike,⁷³ a pridružiti će im

butio of galli and archigalli. Sacerdotes followed the statue of goddess while she was coming to Rome; *sacerdos* is a person who in Prudentius' text comes down the *fossa sanguinis* in order to accept ritual "baptism" in blood.⁶⁸ Despite several more precise information, their functions still cannot be divided completely.

As for the collegia of dendrophori, canophori and hastiferi, general belief is that they emerged parallelly with development of rituals and celebrations in honor of Attis.⁶⁹ Dendrophori and hastiferi were probably active from the time of Claudius – on the day of entrance of the tree – symbol of Attis (*Arbor intrat*) i.e. ritual washing of the statue Magna Mater (*Lavatio*), while the canophori collegia were introduced into celebrations with reforms during Antoninus Pius (*Canna intrat*).⁷⁰

For us it is important to determine that in the western part of the Empire archigalli can be found in sanctuaries where the cult of Attis was important and in sanctuaries where taurobolium was performed.

History of Attis' veneration in Rome is related with spreading of the cult of Magna Mater in the lower social classes which began as early as the 1st century BC.⁷¹ Authors recognize dual character of the cult of Magna Mater in the Roman period. One of them developed between 204 BC and 1st century BC and it was reserved for aristocracy only; the goddess represents the city patroness, its link with oriental, Trojan roots, she is *dea salutaris*.⁷² This aspect of the cult continued to exist within *Megalensia* festivities and temple on Palatine. Other aspect of the cult which started to appear in the 1st century BC brings to light myth of Magna Mater and Attis, his tragic destiny which was particularly inspirational for the lower social classes as they found in Attis' experience and rebirth possibility of victory over death and guarantee and belief in better afterlife. In that context elements of mystical i.e. mysterial rituals appeared which remained very popular until the end of antiquity,⁷³ and customs of sacrificing a bull or ram

68 Za literarne izvore o sacerdotima: M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125 s bilješkama.

69 O kolegijima vidi: D. FISCHWICK, 1966, 193-202; D. FISCHWICK, 1967, 142-160; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125; G. THOMAS, 1984, 1529-1533.

70 D. FISCHWICK, 1966, 193-202.

71 O kultu Atisa u Rimu: M. J. VERMASEREN, 1966; M. J. VERMASEREN, 1976, 47-62; P. PENSABENE, 1982, 68-108; J. BREMMER, 2004, 534-573.

72 P. PENSABENE, 1982.

73 O mističnim i misterijskim aspektima kulta Magne Mater i Atisa: U. BIANCHI, 1982, 1-16; D. COSI, 1982, 485-504; G. SFAMENI GASPARRO, 2006, 181-210.

68 For literary sources about sacerdotess: M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125 with notes.

69 About collegia see: D. FISCHWICK, 1966, 193-202; D. FISCHWICK, 1967, 142-160; M. J. VERMASEREN, 1977, 96-125; G. THOMAS, 1984, 1529-1533.

70 D. FISCHWICK, 1966, 193-202.

71 About the cult of Attis in Rome: M. J. VERMASEREN, 1966; M. J. VERMASEREN, 1976, 47-62; P. PENSABENE, 1982, 68-108; J. BREMMER, 2004, 534-573.

72 P. PENSABENE, 1982.

73 On mystical and mysterial aspects of the cult of Magna Mater and Attis: U. BIANCHI, 1982, 1-16; D. COSI, 1982, 485-504; G. SFAMENI GASPARRO, 2006, 181-210.

se i običaji žrtvovanja bika ili ovna za potrebe ritualnog rođenja u novome kultu.⁷⁴

Natpis arhigala iz Kopra pokušat će se stoga sagledati i interpretirati u kontekstu središta u kojima je istaknuto štovanje Atisova kulta uz eventualno postojanje struktura namijenjenih ritualima taurobolije.

Na prostoru današnjeg Kopra i bliže okolice osim natpisa arhigala nema drugih nalaza vezanih uz kult Magne Mater.⁷⁵ Postojanje rimskog naselja ne isključuje jednu manju metroačku zajednicu, ali bi isključivalo ulogu sjedišta arhigala.⁷⁶ Slično kao i na primjeru salonitanskog arhigala L. Barbunteja Demetrija, L. Publicije Sintrop je na području Kopra mogao biti pokopan, a djelovati iz nekog bližeg, većeg naselja poput Tergeste ili Pole. U toj ulozi ne treba isključiti niti Akvileju, sjedište italske *Regio X*, kojoj pripadaju Trst, Kopar i Pula.

Dosadašnja literatura povezuje natpis iz Kopra isključivo s antičkim mjestom *Tergeste*.⁷⁷ Pretpostavljamo da je jednim dijelom razlog tome geografska blizina dvaju naselja. S druge strane, C. Zaccaria ističe da je gentilicij *Publicius* karakterističan prije svega za municipalne oslobođenike Trsta i šireg tršćanskog područja, što se poklapa i s formulacijom natpisa koja se pojavljuje na ovom području u istom vremenskom razdoblju.⁷⁸ Naime, u nedostatku paleografskih podataka i nemogućnosti autopsije spomenika C. Zaccaria datira natpis na temelju korištenih formulacija. Formula *vivus fecit sibi et...[suis]*, karakteristična za funeralne natpise, javlja se na širem tršćanskom prostoru u razdoblju između sredine i kraja 1. stoljeća.⁷⁹ Dataciji u to razdoblje doprinosi i nedostatak formulacije *dis manibus* koja postaje skoro neizostavan element u

were also associated with them for the needs of ritual birth in the new cult.⁷⁴

Therefore we will try to analyze and interpret the inscription of an archigallus from Koper in the context of centers in which honoring of the cult of Attis cult was emphasized with possible existence of structures intended for taurobolium rituals.

In the region of present day Koper and near surroundings there are no other finds related with the cult of Magna Mater.⁷⁵ Existence of a Roman settlement does not eliminate possibility of a smaller Metroac community, but it would exclude role of the center of archigallate.⁷⁶ As in the case of Salonitan archigallus L. Barbunteus Demetrius, L. Publitius Syntropus may have been buried in the Koper region, and he may have worked from one of closer, larger settlements such as Tergeste or Pola. In this role Aquileia should also be considered, as the seat of the Italian *Regio X*, which includes Trieste, Koper and Pula.

Previous scholarly articles relate inscription from Koper exclusively with the ancient settlement of *Tergeste*.⁷⁷ We assume that geographical vicinity of two settlements is the reason for this hypothesis. On the other hand C. Zaccaria emphasizes that gentilicium *Publicius* is characteristic primarily for municipal freedmen of Trieste and wider region of Trieste which corresponds to inscription formulation which appears in this region in the same period.⁷⁸ Namely without paleographic information and autopsy of the monument C. Zaccaria dates the monument on the basis of used expressions. Formula *vivus fecit sibi et...[suis]* characteristic of funerary inscriptions appears in wider Trieste region in the period between the middle and end of the 1st century.⁷⁹ Dating to this period is supported by lack of *dis manibus* phrase

74 Usp. bilj. 58.

75 Osim oltara s likom Atisa iz Portoroža, *CIL V*, 481.

76 O Kopru u rimskom razdoblju: J. HORVAT, 1999.

77 Posljednje o kultu *Magne Mater* u Trstu: F. FONTANA, 2001, 90-124 s literaturom.

78 Za potrebe izrade članka razgovarali smo s prof. Zaccaria o dataciji natpisa iz Kopra te mu ovim putem zahvaljujemo.

79 Za pregled natpisa sa šireg tršćanskog područja koje nose formulu *vivus fecit sibi et...* vidi: *Inscriptiones Italiae*, Vol. X., Fasc. III., n. 13, 19, 33, 37, 45, 47, 58 i kataloške jedinice funeralnih natpisa koje se čuvaju u tršćanskom Lapidariju pri dvorcu San Giusto: M. VIDULLI TORLO, 2005, 51 i naprijed. Većina natpisa datira u drugu polovinu 1. stoljeća (kataloške jedinice koje uređuje F. Mainardis dostupne su i *on-line*, na internetskim stranicama Lapidarija: http://www.retecivica.trieste.it/triestecultura/new/musei/lapidario_tergestino/default.asp?pagina=salaE# i http://www.retecivica.trieste.it/triestecultura/new/musei/lapidario_tergestino/default.asp?pagina=salaF

74 See note 58.

75 Except the altar with the depiction of Attis from Portorož, *CIL V*, 481.

76 About Koper in the Roman period: J. HORVAT, 1999.

77 Most recent about the cult of Magna Mater in Trieste: F. FONTANA, 2001, 90-124 with bibliography.

78 We would like to express gratitude to prof. Zaccaria with whom we discussed dating of the inscription for the needs of this article.

79 For an overview of inscriptions from the wider Trieste region bearing phrase *vivus fecit sibi et...* see: *Inscriptiones Italiae*, Vol. X., Fasc. III., n. 13, 19, 33, 37, 45, 47, 58 and descriptions of funerary inscriptions housed in Lapidarium in Trieste near the San Giusto castle: M. VIDULLI TORLO, 2005, 51 ff. Most inscriptions are dated to the second half of the 1st century (descriptions classified by F. Mainardis are available online, on the web pages of the Lapidarium): http://www.retecivica.trieste.it/triestecultura/new/musei/lapidario_tergestino/default.asp?pagina=salaE# and http://www.retecivica.trieste.it/triestecultura/new/musei/lapidario_tergestino/default.asp?pagina=salaF

tekstovima nadgrobnih spomenika počevši od 2. st.⁸⁰ U skladu s tim mogli bismo zaista promišljati o dataciji natpisa iz Kopra između druge polovice 1. i prve polovice 2. stoljeća.

U Trstu su pronađena tri natpisa posvećena *Magni Mater* od kojih je jedan arhitrav s naznakom *ex imperio Matris Magnae deorum*,⁸¹ a druga dva spominju svećenike i službenike kulta: *Q. Publicius Charito sacerdos*, *C. Publicius Hermes aedituus*, *Secunda cymbalistria*⁸² te *Usia Tertullina sacerdos divarum*.⁸³ Uz natpise se povezuju i ostaci arhitekture pronađene u istočnom dijelu antičkoga grada, nado-mak tzv. *Arco di Riccardi*. Za njega se pretpostavlja da je predstavljao prijelaznu točku, vrata, iz južnog dijela grada vezanog uz luku, trgovačke i administrativne aktivnosti prema području kapitolija koje bi obuhvaćalo gornju polovicu brijega S. Giusto. Smještaj svetišta kulta Magne Mater u antičkom *Tergesteu* interpretira se: "*perfettamente in sintonia con le caratteristiche del culto, perchè legato alle attività portuali e, in genere, al mare, e perchè culto ufficiale, simbolo della città come istituzione politica e custode delle porte d'accesso*".⁸⁴ Možemo stoga reći da je u tergestanskom kultu naglašena "službena" funkcija Magne Mater. Natpisi datiraju u 1. i 2. stoljeće te se kronološki preklapaju s natpisom L. Publicija Sintropa. Unatoč tome što nemamo izričitih dokaza o štovanju Atisova kulta i eventualnih misterija, ne treba isključiti mogućnost da je u antičkom Tergestu predsjedao arhigal.

U Puli možemo očekivati da se kulturna zajednica okupljala oko nekog hrama, čiji ostaci nisu pronađeni. U prilog postojanju zajednice je natpis vezan uz pulski kolegij dendrofora, *Dendrophoris polensium*.⁸⁵ Aktivnost dendrofora, predstavnika drvodjelja i nositelja svetog stabla (bora) za vrijeme svečanosti *arbor intrat* 22. ožujka, ukazivala bi na postojanje Atisova kulta kao i njegovih sljedbenika u Puli.⁸⁶ No, nedostatak posveta Magni Mater i Atisu kao i manjak konkretnijih dokaza o svetištu/hramu ne dopuštaju nam daljnje pretpostavke.

which became almost an inevitable element in texts on funerary monuments starting from the 2nd century.⁸⁰ In accordance with this we may consider dating of the inscription from Koper between the second half of the 1st and first half of the 2nd century.

Three inscriptions dedicated to Magna Mater were found in Trieste. One of them is an architrave with a mention of *ex imperio Matris Magnae deorum*,⁸¹ and the other two mention priests and officials of the cult: *Q. Publicius Charito sacerdos*, *C. Publicius Hermes aedituus*, *Secunda cymbalistria*⁸² and *Usia Tertullina sacerdos divarum*.⁸³ Architectural remains found in the eastern part of the ancient city, near the so-called *Arco di Riccardi* are related with the inscriptions. It is assumed that it represented a passing point, doors from the southern part of the city related with the port, trade and administrative activities towards the capitolium area which should have encompassed upper part of S. Giusto hill. Presence of the cult of Magna Mater in ancient *Tergeste* is interpreted: "*perfettamente in sintonia con le caratteristiche del culto, perchè legato alle attività portuali e, in genere, al mare, e perchè culto ufficiale, simbolo della città come istituzione politica e custode delle porte d'accesso*".⁸⁴ Therefore we can say that in Targeste "official" function of the Magna Mater cult was pronounced. The inscriptions are dated to the 1st and 2nd centuries and they chronologically overlap with the inscription of L. Publicius Syntropus. Despite the fact we do not have direct evidence about honoring the cult of Attis and possible mysteries we should not exclude possibility that an archigallus presided in ancient Tergeste.

In Pula we can assume that the cult community gathered around some temple whose remains have not been found. Existence of such community is supported by an inscription related with collegium of dendrophori from Pula, *Dendrophoris polensium*.⁸⁵ Activity of dendrophori – representatives of woodcutters and bearers of the holy tree (pine) during the festivity *arbor intrat* on March 22, indicates presence of the cult of Attis as well as its followers in Pula.⁸⁶

80 *Ibid.*

81 *CIL* V, 518.

82 *CIL* V, 519.

83 *CIL* V, 520.

84 F. FONTANA, 2001, 102: "savršeno u skladu s obilježjima kulta, povezan s aktivnostima luke, i općenito s morem, no i zato što je službeni kult, simbol grada kao političke institucije ujedno zaštitnik ulaznih vrata" (prijevod: P. Karković Takalić).

85 *CIL* V, 81; u natpisu *Caius Laecanius Theodorus sacerdos Matris deum* kolegiju pulskih dendrofora poklanja grobno mjesto. O kultu Magne Mater u Puli: V. GIRARDI JURKIĆ 2005.

86 O dendroforima: G. THOMAS, 1984, 1529-1530.

80 *Ibid.*

81 *CIL* V, 518.

82 *CIL* V, 519.

83 *CIL* V, 520.

84 F. FONTANA, 2001, 102.

85 *CIL* V, 81; in the inscription *Caius Laecanius Theodorus sacerdos Matris deum* donates grave plot to the collegium of dendrophori from Pula. About the cult of Magna Mater in Pula: V. GIRARDI JURKIĆ 2005.

86 On dendrophori: G. THOMAS, 1984, 1529-1530.

U Akvileji je potvrđeno postojanje kulta Atisa u kasnorepublikanskom razdoblju. Aru posvećenu Atisu Papasu F. Fontana i A. de Franzoni datiraju u drugu polovicu 1. stoljeća pr. Kr. te potvrđuju vrlo rano širenje Atisova kulta na prostoru sjevernog Jadrana.⁸⁷ Karakterističan naziv, kako je utvrđeno, potječe s prostora jonskog otočja. S obzirom da je riječ o unikumu, autorice smatraju da je štovanje Atisa Papasa u Akvileji prethodilo kultu Velike Majke te da se javilo neovisno, kao rezultat prisustva maloazijskog trgovca.⁸⁸ Kako je poznato, Akvileja je predstavljala izuzetno važno trgovačko središte dobro povezano s gradovima istočnog Mediterana. Zanimljivo je da iz razdoblja Carstva nisu pronađeni natpisi sa spomenom Kibelinog paredra. Od natpisa Magne Mater pet ih je posveta božici,⁸⁹ a jedan natpis spominje kolegij drvodjelja.⁹⁰ Natpisi datiraju u razdoblje između 1. i 2. stoljeća te je moguće zaključiti da je kult u tom razdoblju bio najzastupljeniji.⁹¹ O mjestu gdje se nalazio hram još uvijek nema konkretnih dokaza. Autori poput A. Calderinija predlagali su prostor današnjeg kvarta *Beligna*, čije ime vuče korijene iz imena boga Belena, uz mogućnost da su se na tom prostoru štovali i drugi oijentalni kultovi.⁹² F. Fontana pak predlaže područje luke, nadomak istočnom pomeriju grada s obzirom da je slična situacija potvrđena i u Trstu. Autorica pretpostavlja da se izgradnja hrama mogla odvijati u vrijeme Klaudijevaca.⁹³ Utvrđeno je naime da u vrijeme Klaudija datiraju značajni zahvati na forumu i u luci. Kao što je već rečeno, Klaudije po uzoru na Augusta obnavlja vezu između božice i carske obitelji te utvrđuje nove elemente svečanosti.⁹⁴

Od epigrafskih izvora iz Akvileje izuzetno je zanimljiva posveta *Matri deum magnae Cereriae*.⁹⁵ Ovo je jedini primjer da se uz ime božice javlja pridjev *cereria*. Pridjev se pojavljuje još samo na posveti božici Boni Dei koja također potječe iz Akvileje.⁹⁶ Interpretaciju natpisa donosi također

Lack of dedications to Magna Mater and Attis as well as shortage of specific evidence about the sanctuary/temple do not allow any further assumptions.

Existence of the cult of Attis in late Republican period was confirmed in Aquileia. Altar dedicated to Attis Papas was dated to the second half of the 1st century by F. Fontana and A. De Franzoni confirming in that way very early spreading of Attis' cult in the region of northern Adriatic.⁸⁷ Characteristic title originated from the region of Ionic islands. Since this is a unique case the authors believe that veneration of Attis Papas in Aquileia preceded the cult of Magna Mater and that it appeared independently, as a result of presence of a merchant from Asia Minor.⁸⁸ As already known Aquileia represented exceptionally important trade center well connected with the cities of eastern Mediterranean. It is interesting that inscriptions with mention of Cybele's consort from the Empire period were not found. Out of inscriptions to Magna Mater there are five dedications to the goddess⁸⁹ and one inscription with the mention of woodcutter collegium.⁹⁰ The inscriptions are dated to the period between the 2nd and 3rd centuries so it is possible that the cult was most widespread in that period.⁹¹ There is no evidence about the place where the temple was situated. Authors such as A. Calderini suggested area of present day quarter *Beligna* – whose name is related with the name of the god Belen with possibility that other oriental cults were honored in this area.⁹² On the other hand F. Fontana suggests the harbour area, near the eastern pomerium of the city since similar situation was confirmed in Trieste. The author assumes that building of the temple may have happened in the Claudian period.⁹³ It was proven that important interventions in forum and port can be dated to the period of Claudius. As already mentioned Claudius renewed connection between the goddess and imperial family as Augustus did and determined new elements of the festivity.⁹⁴

Dedication *Matri deum magnae Cereriae* is particularly interesting regarding epigraphic sources from Aquileia.⁹⁵ This is the only example in which attribute

87 CIL V, 766; F. FONTANA, 1997, 86-98; A. DE FRANZONI, 2008, 37-38; općenito o kultu *Mater Magnae* u Akvileji: A. DE FRANZONI, 2008 s literaturom.

88 *Ibid.*

89 *InscrAquil.* 285; CIL V, 795a; *InscrAquil* 290.

90 CIL V, 1012.

91 A. DE FRANZONI, 2008, 175-177.

92 A. CALDERINI, 1930, 122-124.

93 F. FONTANA, 2004, 404-406.

94 Usp. bilj. 70.

95 CIL V, 796.

87 CIL V, 766; F. FONTANA, 1997, 86-98; A. DE FRANZONI, 2008, 37-38; generally on the cult of Magna Mater in Aquileia: A. DE FRANZONI, 2008 with bibliography.

88 *Ibid.*

89 *InscrAquil.* 285; CIL V, 795a; *InscrAquil* 290.

90 CIL V, 1012.

91 A. DE FRANZONI, 2008, 175-177.

92 A. CALDERINI, 1930, 122-124.

93 F. FONTANA, 2004, 404-406.

94 See note 70.

95 CIL V, 796.

F. Fontana. Poznato je naime da su neki dijelovi ožujskih svečanosti u čast Atisa uključivali post, odnosno odricanje od određene vrste hrane, a izričito je bilo zabranjeno konzumiranje cerealijske.⁹⁷ Kult Kibe u Grčkoj, kako je utvrđeno, dijelom se preklapao sa štovanjem Reje i Demetre u čijem kultu te namirnice igraju značajnu ulogu te utvrđuju poveznicu utjecaja grčkog kulta u Akvileji. U tom kontekstu teško je zamisliti "ortodoksno" odvijanje Atisovih svečanosti i pripadajućih misterija što bi možda moglo smanjiti mogućnost sjedišta arhigala, to prije što u razdoblju kasne antike, kada bi se obredi poput taurobolije trebali odvijati u punom jeku, prema svjedočenju epigrafskih nalaza, kult Magne Mater u Akvileji polako gubi na popularnosti.⁹⁸

Još uvijek dakle nije moguće sa sigurnošću utvrditi kojoj je sjevernoadriatskoj metroačkoj zajednici pripadao arhigal Lucije Publicije Sintrop. Teško je, ali nije nezamislivo da u centru poput Akvileje nije bilo arhigala. Uz ovo, ostaje otvoreno pitanje razdoblja uvođenja arhigala u rimski kult. Recentna datacija natpisa sugerirala bi udaljavanje od teorije "kasnijeg" uvođenja iz doba Antonina. S druge pak strane, još uvijek nema dovoljno dokaza da bi se potkrijepila Carcopinova teza o Klaudijevom razdoblju. Ako uzmemo u obzir dataciju natpisa iz Kopra koju predlaže C. Zaccaria arhigali su mogli biti prisutni već u doba Flavijevaca. Poznato je da Vespazijan obnavlja vrijednosti koje su predstavljali najprije August pa Klaudije što se odnosilo i na tzv. religijsku *politiku*. U članku S. Adamo Muscettola argumentira važne promjene u kultu Magne Mater iz vremena Flavijevaca te predlaže i uvođenje taurobolije upravo u ovom periodu.⁹⁹ Slijedom toga moglo bi se pretpostaviti da reforme obuhvaćaju i uvođenje arhigalata. Argument više u prilog tome bila bi i zabrana ritualne kastracije u doba Domiciana. Ova pitanja će, do daljnjega, morati ostati otvorena.

cereria appears with the name of the goddess. Only other appearance of this attribute is on the dedication to the goddess Bona Dea which originates from Aquileia.⁹⁶ F. Fontana provides interpretation of the inscription. Some segments of March festivities in honor of Attis included fasting i.e. giving up certain kinds of food, and consumption of cereals was strictly prohibited.⁹⁷ Cult of Cybele in Greece partially overlapped with veneration of Rhea and Demeter in whose cult cereals played an important role and confirm link of Greek cult influences in Aquileia. In that context it would be difficult to envisage "orthodox" performance of Attis' festivities and accompanying mysteries which may reduce possibility for seat of archigallus; all the more as the cult of Magna Mater in Aquileia lost popularity in the period of Late Antiquity when rituals such as taurobolium should have been at their apogee.⁹⁸

Therefore for now it is not possible to state with certainty to which northern Adriatic Metroac community archigallus Lucius Publītius Syntropus belonged. It is highly unlikely, but not impossible that there was no archigallus in a center such as Aquileia. Question of period of introduction of archigallus in the Roman cult also remains open. Recent dating of the inscription would suggest that theory of "later" introduction in the period of Antonines is less convincing. On the other hand there is not enough evidence to support Carcopino's thesis about the period of Claudius. If we consider dating of the inscription from Koper proposed by C. Zaccaria archigalli may have been present in the Flavian period. We know that Vespasian renewed values which were propagated first by Augustus and then Claudius which also referred to the so-called religious policy. S. Adamo Muscettola in her article provides arguments for important changes in the cult of Magna Mater from the Flavian period onwards and suggests introduction of taurobolium exactly in this period.⁹⁹ Therefore we may assume that reforms encompassed introduction of archigallate. Another argument for this thesis may be prohibition of ritual castration in the period of Domitian. These questions will have to remain open until further research is undertaken.

Translation: Marija Kostić

96 CIL V, 761.

97 F. FONTANA, 1997, 116-118. O "zabranjenoj" hrani u sklopu kulta *Magne Mater* u Rimu: A. BRELICH, 1965, 27-42; o odnosu između Reje, Demetre i Kibe: G. SFAMENI GASPARRO, 1978, 1148-1187.

98 A. DE FRANZONI, 2008, 175-177.

99 S. ADAMO MUSCETTOLA, 1994, 83-118.

96 CIL V, 761.

97 F. FONTANA, 1997, 116-118. About "forbidden" food in the cult of Magna Mater in Rome: A. BRELICH, 1965, 27-42; on relations between Rhea, Demeter and Cybele: G. SFAMENI GASPARRO, 1978, 1148-1187.

98 A. DE FRANZONI, 2008, 175-177.

99 S. ADAMO MUSCETTOLA, 1994, 83-118.

KRATICE / ABBREVIATIONS

- AE - *Année épigraphique*, Paris.
 CIL - *Corpus inscriptionum latinarum*.
 CCCA - *Corpus Cultus Cybelae Attidisque* I-VI, (1977.-1989.), Maarten Jozef Vermaseren (ur./ed.), Leiden.
 IGBulg - *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, (1958-1970, 1997), Georgius Mihailov (ur./ed.), Sofia.
 InscrAquil - *Inscriptiones Aquileiae*, pars prima (1990), pars altera (1992), pars tertia (1993), Giovanni Brusin (ur./ed.), Udine.
 SEG - *Supplementum Epigraphicum Graecum*, J. H. M. Strubbe (ur./ed.), Amsterdam.
 SERP - *Studies in History and Art in the Eastern Provinces of the Roman Empire, written for the quatercentenary of the University of Aberdeen by seven of its graduates* (1906.), Wiliam Mitchell Ramsay, Aberdeen.
 SupplIt - *Supplementa Italica. Nuova serie*, Roma.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- ADAMO MUSCETTOLA, S., 1994. - Stefania Adamo Muscettola, I Flavi tra Iside e Cibebe, *La parola del passato*, 49, Napoli, 83-118.
 ALFÖLDY, G., 1969. - Geza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Beiheft 4, Heidelberg.
 ALVAR, J., 2008. - Jaime Alvar, *Romanising Oriental Gods. Myth, Salvation and Ethics in the cults of Cybele, Isis and Mithras*, Leiden.
 BEAUJEU, J., 1955. - Jean Beaujeu, *La religion romaine à l'époque de l'empire, 1: La politique religieuse des Antonins* (96-192), Paris.
 BIANCHI, U., 1982. - Ugo Bianchi, Lo studio delle religioni di mistero. L'intenzione del Colloquio, *La soteriologia dei culti orientali nell'Impero romano* (ur./eds.: U. Bianchi, M. J. Vermaseren), Leiden, 1-16.
 BIANCHI, U. et al., 1982. - Ugo Bianchi, Marteen Joseph Vermaseren, *La soteriologia dei culti orientali nell'Impero romano*, Colloquio internazionale su La soteriologia dei culti orientali nell'Impero romano. Roma, 24-28 settembre 1979, Leiden.
 BLÄNSDORF, J., 2004. - Jürgen Blänsdorf, Guter, heiliger Atthis: Eine Fluchtafel aus dem Mainzer Isis- und Mater-Magna-Heiligtum, *Fluchtafeln: Neue Funde und neue Deutungen zum antiken Schadenzbauer* (ur./eds.: K. Broderson, A. Kropp), Frankfurt a.M., 51-58.
 BRELICH, A., 1965. - Angelo Brelich, Offerte e interdizioni alimentari nel culto della *Magna Mater* a Roma, *Studi e materiali di storia delle religioni*, XXXVI, Roma, 27-42.
 BREMMER, J., 1979. - Jan Bremmer, The Legend of Cybele's arrival in Rome, *Studies in hellenistic religions* (ur./ed.: M. J. Vermaseren), Leiden, 9-22.
 BREMMER, J. N., 2004. - Jan N. Bremmer, Attis: a Greek God in Anatolian Pessinus and Catulian Rome, *Mnemosyne*, Series IV, LVII, Fasc. 5, Leiden, 534-573.
 BUGARSKI A., 2000.- Anemari Bugarski, La politique religieuse des empereurs et les cultes de Cybèle et de Jupiter Dolichenus en Dalmatie, *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine* (ur./eds.: C. Delplace, F. Tassaux), Bordeaux, 223-238.
 BUGARSKI-MESDJIAN, A., 2003. - Anemari Bugarski-Mesdjian, Les "Cultes Orientaux" en Dalmatie romaine. "Orientalni kultovi" u rimskoj Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 96, Split, 563-717.
 BURASELIS, K., 1996. - Kostas Buraselis, Stray Notes on Roman Names in Greek Documents, *Roman onomastics in the Greek East, social and political aspects* (ur./ed.: A. D. Rizakis), Athens, 55-63.
 CALDERINI, A., 1930. - Aristide Calderini, *Aquileia romana. Ricerche di storia e di epigrafia*, Milano.
 CARCOPINO, J., 1942. - Jérôme Carcopino, *Aspect mystiques de la Rome païenne*, Paris.
 CARLI, G. R., 1861. (ponovljeno izdanje) - Gian Rinaldo Carli, *Delle antichità di Capodistria*, Capodistria.
 COSI, D. M., 1982. - Dario M. Cosi, Aspetti mistici e misterici del culto di Attis, *La soteriologia dei culti orientali nell'Impero romano* (U. Bianchi, M. J. Vermaseren), Leiden, 485-504.
 CUMONT, F., 1895. - Franz Cumont, Archigallus, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Alterumswissenschaft* (ur./ed.: G. Wissowa), München, 482.
 CUMONT, F., 1910. - Franz Cumont, Gallos, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Alterumswissenschaft* (ur./eds.: G. Wissowa, W. Kroll), München, 674-682.
 DEGRASSI, A., 1933. - Attilio Degrassi, Valdarsa. - Dedicata alla "Mater Magna Deorum", *Atti della Reale accademia nazionale dei Lincei. Notizie degli scavi di antichità*, IX, Roma, 381-383.
 DEGRASSI, A., 1962.- Attilio Degrassi, *Scritti vari di antichità 2. Raccolti da amici e allievi nel 75. compleanno dell'autore*, Roma.
 DE RUGGIERO, E., 1885. - Ettore De Ruggiero (ur./ed.), *Dizionario epigrafico di antichità romane*, Vol. I, Roma.
 DOMASZEWSKI, A., 1911. - Alfred von Domaszewski, Magna Mater in latin inscriptions, *The Journal of Roman Studies*, I, London, 50-56.
 DUTHOY, R., 1969. - Robert Duthoy, *The taurobolium. Its evolution and terminology*, Leiden.
 FISHWICK, D., 1966. - Duncan Fishwick, The Cannophori and the March Festival of Magna Mater, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 97, Boston, 93-202.
 FISHWICK, D., 1967. - Duncan Fishwick, Hastiferi, *The Journal of Roman Studies*, 57, N. 1/ 2, London, 76-91.
 FLORIANI SQUARCIAPINO, M., 1962. - Maria Floriani Squarciapino, *I culti orientali a Ostia*, Leiden.
 FONTANA, F., 1997. - Federica Fontana, *I culti di Aquileia repubblicana: aspetti della politica religiosa in Gallia cisalpina tra il 3. e il 2. sec. a. C.*, Roma.
 FONTANA, F., 2001. - Federica Fontana, Luoghi di culto nel centro romano di Tergeste, *Aquileia nostra*, LXXII, Aquileia, 90-124.
 FONTANA, F., 2004. - Federica Fontana, Topografia del sacro ad Aquileia: alcuni spunti, *Antichità Altoadriatiche*, LIX, Udine, 401-424.
 de FRANZONI, A., 2008. - Annalisa de Franzoni, *Le testimonianze archeologiche inerenti il culto di Mater Magna ad Aquileia*, Tesi di laurea specialistica, Università di Trieste, Facoltà di lettere e filosofia, Trieste.
 FRAPICCINI, N., 1987. - Nicoletta Frapiccini, L'arrivo di Cibebe in Attica, *La parola del passato*, 42, Napoli, 13-23.
 GIRARDI JURKIĆ, V., 2005. - Vesna Girardi Jurkić, *Duhovna kultura antičke Istre*, Zagreb.

- GRAILLOT, H., 1912. - Henri Graillot, *Le culte de Cybèle, mere des dieux à Rome et dans l'Empire romain*, Paris.
- GRUEN, E. S., 1990. - Erich S. Gruen, The Advent of the Magna Mater, *Studies in Greek Culture and Roman Policy*, Leiden, 5-33.
- HORVAT, J., 1999. - Jana Horvat, Roman Provincial Archaeology in Slovenia Following the Year 1965: Settlement and Small Finds, *Arheološki vestnik*, 50, Ljubljana, 215-257.
- Inscriptiones Italiae*, 1936. - Attilio Degraffi (ur./ed.), *Inscriptiones Italiae*, Vol. X - Regio X, Fasciculus III - Histria septemtrionalis, Roma.
- Inscriptiones Italiae*, 1951. - Pietro Sticotti (ur./ed.), *Inscriptiones Italiae*, Vol. X - Regio X, Fasciculus IV - Tergeste, Roma.
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1972. - Rasprostranjenost kulta Magnae Matris na području Istre u rimsko doba, *Histria Archaeologica*, 3, Pula, 43-68.
- KRIŽMAN, M., 1991. - Mate Križman, *Rimska imena u Istri*, Zagreb.
- KROLL, W., F. SKUTSCH, 1897. - W. Kroll, F. Skutsch (ur./eds.), *Iulii Firmici Materni, Matheseos libri VIII*, Leipzig.
- LAMBRECHTS, P., BOGAERT, R., 1969. - Pierre Lambrechts, Raymond Bogaert, Asclépios, archigalle pessinontien de Cybèle, *Homages à Marcel Renard*, II., *Coll. Latomus* 102 (ur./ed.: J. Bibauw), Bruxelles, 404-414.
- LANE, E. N., 1996. - Eugene N. Lane (ur./ed.), *Cybele, Attis and related cults. Essays in memory of M. J. Vermaseren*, Leiden - New York - Köln.
- LANE, E. N., 1996. - Eugene N. Lane, The Name of Cybele's Priests the Galloi, *Cybele, Attis and related cults. Essays in memory of M. J. Vermaseren*, Leiden - New York - Köln, 117-134.
- LUCIANI, F., 2011. - Franco Luciani, *Schiavi e liberti municipali nell'epigrafia latina della Gallia Cisalpina* (disertacija), Sveučilište Ca' Foscari, Venecija.
- MANZUOLI, N., 1831. (ponovljeno izdanje) - Nicolò Manzuoli, Nova descrizione della provincia dell'Istria, *Archeografo Triestino*, 3, 168-184.
- MEDINI, J., 1978. - Julijan Medini, Le Culte de Cybele dans la Liburnie antique, *Homages à Maarten J. Vermaseren*, Vol. II (ur./eds.: M. B. de Boer, T. A. Edridge), Leiden, 732-756.
- MEDINI, J., 1980-1981. - Julijan Medini, Salonitanski arhigalat, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdvo povijesnih znanosti*, 20 (9), Zadar, 15-27.
- MEDINI, J., 1984. - Julijan Medini, Bases historiques et religieuses de la diffusion des noms Hilarius - Hilaria et de leurs derives a Salone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 77, Split, 103-120.
- PASCAL, C. B., 1964. - Cecil Bennett Pascal, *The Cults of Cisalpine Gaul*, Collection Latomus, LXXV, Bruxelles.
- PENSABENE, P., 1982. - Patrizio Pensabene, Nuove indagini nell'area del tempio di Cibeles su Palatino, *La soteriologia dei culti orientali nell'Impero romano* (ur./eds.: U. Bianchi, M. J. Vermaseren), Leiden, 68-108.
- PENSABENE, P., 2008. - Patrizio Pensabene, Culto di Cibeles e Attis tra Palatino e Vaticano, *Ministero per i Beni e attività culturali. Bollettino di archeologia on-line. Roma 2008 - International Congress of Classical Archaeology. Meetings Between Cultures in the Ancient Mediterranean*. http://151.12.58.75/archeologia/bao_document/articoli/2_PENSABENE.pdf
- PLINIJE STARIJI, 2012. - Plinije Stariji, *Povijest antičke umjetnosti*, Split.
- RIZIAKIS, A., 1996. - Athanassios D. Rizakis (ur./ed.), *Roman onomastics in the Greek East, social and political aspects*, Athens.
- ROLLER, L., 1999. - Lynn Roller, *In Search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, Berkley - Los Angeles - London.
- ROSCOE, W., 1996. - Will Roscoe, Priests of the Goddess: Gender Transgression in Ancient Religion, *History of Religions*, Vol. 35, N. 3, Chicago, 195-230.
- SANDERS, G. M., 1972. - G. M. Sanders, Gallos, Theodor Klauser (ur./eds.), *Reallexikon für Antike und Christentum*, vol. 8, Stuttgart, 984-1034.
- SCRINARI, V. S. M., 1951. - Valnea S. M. Scrinari, *Tergeste (Trieste), Regio X - Venetia et Histria*, Roma.
- SFAMENI GASPARRO, G., 1978. - Giulia Sfameni Gasparro, Connotazioni metroache di Demetra nel coro dell'«Elena» (vv. 1301-1365), *Homages a Maarten J. Vermaseren*. Vol. 3 (ur./eds.: M. B. de Boer, T. A. Edridge), Leiden, 1148-1187.
- SFAMENI GASPARRO, G., 2006. - Giulia Sfameni Gasparro, Misteri e culti orientali: un problema storico-religioso, *Religions orientales- culti misterici. Neue Prospektiven - nouvelles perspectives - prospettive nuove* (ur./eds.: C. Bonnet, J. Rüpke, P. Scarpi), Stuttgart, 181-210.
- SIERRA DEL MOLINO, R. M., 1993. - R. M. Sierra del Molino, El sacerdocio cibélico y la difusión de su culto: el caso de la Narnonense, *Formas de difusión de las religiones antiguas* (ur./eds.: J. Alvar, C. Blázquez, C. G. Wagner), Madrid, 231-238.
- SLAVOVA, M., 2002. - Mirena Slavova, Mystery Clubs in Bulgarian Lands in Antiquity (Greek epigraphical evidence), *Opuscula Atheniensia*, 27, Lund, 137-149.
- SUIĆ, M., 1965. - Mate Suić, Orijentalni kultovi u antičkom Zadru, *Diadora*, 3, Zadar, 91-128.
- THOMAS, G., 1984. - Garth Thomas, Magna Mater and Attis, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. II Prinzipat, Religion*, 17.3., Berlin - New York, 1500-1538.
- TURCAN, R., 1992. (drugo izdanje) - Robert Turcan, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, Paris.
- TURCAN, R., 1996. - Robert Turcan, *The cults of the Roman empire*, Oxford.
- VERMASEREN, M. J., 1966. - Maarten Jozef Vermaseren, *The legend of Attis in Greek and Roman art*, Leiden.
- VERMASEREN, M. J., 1976. - Maarten Jozef Vermaseren, Iconografia e iconologia di Attis in Italia, *Studi Romagnoli*, XXVII, Faenza, 47-62.
- VERMASEREN, M. J., 1977. - Maarten Jozef Vermaseren, *Cybele and Attis, the Myth and the Cult*, London.
- VIDULLI TORLO, M., 2003. - Marzia Vidulli Torlo, *Il Lapidario tergestino el Castello di San Giusto*, Trieste.
- UBIÑA, J. F., 1996. - J. F. Ubiña, Magna Mater, Cybele and Attis in Roman Spain, *Cybele, Attis and related cults. Essays in memory of M. J. Vermaseren* (ur./ed.: Eugene N Lane), Leiden - New York - Köln, 405-433.
- ZACCARIA, C., 1992. - Claudio Zaccaria, *Regio X - Venetia et Histria, Tergeste-Ager tergestinus et Tergesti adtributus*, Supplementa Italica, 10, Roma, 139-283.

